

אריה מורגנשטרן

ועדה הצלה המאוחדת שליד הסוכנות היהודית ופעולותיו בשנים 1943–1945

מבוא

הננו מגישים בזה לסירוסם את עבודתו החשובה של מר אריה מורגנשטרן על ועדה הצלה של הסוכנות היהודית, העבודה והנעשה במקורה כעבודה סמינריונית בחוג ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, ונתאפשרה הודות לעזרתו האדיבה של הארכיון הציוני המרכזי, אשר העמיד את תיקי ועדה הצלה לרשותו של מר מורגנשטרן ועל כך יבואו על התודה ד"ר מיכאל היימן וחבר עובדי הארכיון. נראה לנו כי העבודה שלפנינו מחושבת בכמה וכמה אספקטים את ידיעתנו על הנעשה — ועל שלא נעשה — בארץ ישראל בעת השואה כדי לבוא לעזרת יהודי אירופה. העיון בפרוטוקולים של ועדה הצלה ובחומר אחר שבתיוקו, איפשר לסחבר לתת, לראשונה בהיסטוריוגרפיה שלנו, סרטוט על פעולתו של ועד זה. התמונה הסצטירית מסיכום זה אינה מעודדת ביותר והחוקרים שיבואו ויפסיקו בשטח זה יצטרכו להתמודד עם העובדות המובאות במאמר שלפנינו ועם המסקנות המשתמעות ממנו.

בכמה עניינים נראות לי מסקנותיו של בעל המאמר כוללניות מדי. ניתן לשאול את השאלה, האם אין לפנינו הערכה יתירה של חשיבות הוועד, כאשר העבודה המעשית, במידה שנעשתה, נעשתה בקושיטא ובשווייץ, ואילו השפעת ועדה הצלה על עבודה זו היתה מועטה. אולי יש גם מקום לשאול האם המגבלות האובייקטיביות בפעולות הוועד — השלטון הבריטי, חוסר האפשרות הפיזית להגיע לגולה — גלקחו בחשבון בצורה ריאלית די הצורך. כדאי אולי להוזהר בפני טענה לראיה באירגונים יהודיים בעת ההיא (ובכל עת) מוסדות כלליכולים שברצותם פועלים וברצותם אינם פועלים. העבודה אינה מקיפה את כל שלוחות פעולתה של הסוכנות היהודית. המחבר לא בדק את תיקי הנציגות בקושיטא ובג'נבה ואף לא ניצל את כל החומר הארכיוני המרובה של פעילי הסוכנות בחו"ל. עבודה שלמה יותר על פעולת הסוכנות היהודית

בתחום ההצלה הצטרף לכלול הן את עבודת הוידע והן את פעולות השלוחות והנציגויות השונות באירופה.
עם כל זאת, יש לברך על עבודה חלוצית זו של חוקר שניגש כאן לראשונה לחומר חשוב ביותר להכנת תקופת השואה.
יהודה באואר

הקדמה

המקורות עליהם מתבססת עבודה זו הינם תיקי „ועד-ההצלה שליד הסוכנות היהודית“ המצויים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.
מקורות אלה כוללים פרוטוקולים של ישיבות „ועד-ההצלה“ בגילגול השונים, החל מסוף שנת 1942 ועד שנת 1947, וכן מכתבים, מברקים, דינים וחשבונות המפורטים בעשרות תיקים ובהם אלפים רבים של מיסמכים.
הפרוטוקולים כתובים בחלקם בכתב-יד ובמקרים רבים אף בעיפרון, ונרשמו כנראה תוך כדי ישיבה, בידי אחד המשתתפים או המזכירים — דבר המכביד לעיתים על הבנת הכתוב. העתקי המכתבים, המברקים, הדיווחות, מפורטים בעשרות תיקים — עובדה המקשה על סקר מדויק של האירועים. מלבד מיסמכי ועד-ההצלה עצמו מצויים בתיקים העתקי מיסמכים, שהועברו לידיעת הוועד על-ידי גופים שונים, שעסקו בנושאי ההצלה, כגון: המחלקה המדינית ומחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, הסתדרות העובדים הכללית, הקונגרס היהודי האמריקני, הקונגרס היהודי העולמי וכן מרכזי-ההצלה בתורכיה ובשווייץ. מאחר ומקורות ארכיוניים עשירים אלה עדיין חסרים ברובם בפני חוקרים, יש בהבאתם משום הארה חלקית של פעולות אירגונים אלה.
נוסף על מקורות ועד-ההצלה השתמשתי ב„תיק הצ"ח“ המצוי ב„מכון ז'בוטינסקי“ והמכיל כמה עשרות מכתבים של שליח הצ"ח („ההסתדרות הציונית החדשה“) בקושטא, בתקופת המלחמה, אל מרכז מפלגתו בארץ.
כמו-כן נעזרתי בעדויות בעל-פה של חבר הנהלת הסוכנות ונשיאות ועד-ההצלה, מר אליהו דובקין, ושל חבר נשיאות ועד-ההצלה ושליח הצ"ח בקושטא, מר יוסף קלרמן. השתמשתי בעדויות אף ורק לשם הבנת הרקע והבהרת מיסמכים מתומים.

א. כ.

פרק א

ועד-ההצלה — הרכבו, סמכויותיו ודרכי פעולתו

עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה הקימה הסוכנות היהודית בירושלים את ה„וועדה לענייני פליטים“, שהיתה מורכבת מארבעה חברי ההנהלה: יצחק גרינבוים, ד"ר אמיל שמווראק, אליהו דובקין ומשה שפירא. פעולותיה העיקריות של הוועדה, שכונתה בשם „ועדת ה"4“ היו כדלקמן:

- א. תמיכה כלכלית בפליטים יהודיים שהגיעו ארצה מפולין;
  - ב. ניתוח משא-ומתן עם הממשלה הפולנית הגולה בלונדון על תמיכה בפליטים היהודיים;
  - ג. דיון על פינויים של יהודים פולניים מרוסיה המבייטית לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות ביוני 1941.
- במקביל ל"ועדת ה-4" פעלו בקרב הישוב היהודי בארץ כארבעים אירגונים של יוצאי הארצות הכבושות ומפלגות שהקימו ועדות לשם עזרה לפליטים היהודיים הנמלטים מארצות-הכבוש.¹
- ב-23.11.42 הופיעו בעתונות הארצישראלית הידיעות המוסמכות הראשונות על השמדתם המתוכננת של היהודים בשטח-הכיבוש הגרמני.² בעקבות זאת רבו הקריאות ללכד את כל הכוחות האירגוניים על-מנת לנסות להציל את אשר ניתן להציל משטחי אירופה הכבושה.
- יום לפני פירסום ידיעות בעתונות קראה "אגודת-ישראל" מעל במה פומבית להקים מוסד עליון, על-מפלגתי, שדאגתו היחידה תהיה הצלת יהדות אירופה.³ יום לאחר-מכן נערך בנושא זה דיון ב"ועדת ה-4", בדיון השתתפו מלבד ארבעת חברי הנהלת הסוכנות, שני נציגים מאירגון "בצינות יהדות פולין" (אירגון-נג לועדים שעסקו בעזרה לפליטי פולין), ד"ר סטופ והרב לוין, אשר הגישו את הצעותיהם ביחס לפעולות עזרה והצלה. בתשובה להצעות אלה הודיע מר יצחק גרינבוים כי הוקמה ועדה המורכבת מנציגי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, שמטרתה טיפול בשאלות הצלה לגולה. מר גרינבוים, יו"ר, "ועדת ה-4", העיר כי הוועד הלאומי הסכים מצידו לשתף בוועדה זו גם את נציגי הצ"ח, "אגודת-ישראל", אולם הנהלת הסוכנות היהודית עדיין לא דנה בשאלה זו, ועל כן אין "ועדת ה-4" מוסמכת מצידה להחליט על הקמת ועדה מאוחדת, כפי שביקש באותה הזדמנות מנחם "אגודת-ישראל", הרב יצחק מאיר לוין.⁴
- ב-10.12.42 התקיימה הישיבה הראשונה של "ועדת-הפעולה להצלת יהדות הגולה", שהיתה מורכבת ב"ועדת ה-4" ומשני נציגים של הנהלת הוועד הלאומי. בישיבה נמסר כי "אגודת-ישראל" החמנה רשמית על-ידי הנהלת הסוכנות להצטרף לוועדה החדשה וכי הוועד הלאומי יזמין מצידו את נציגי הצ"ח. בישיבה אף הוחלט להזמין לגוף המוקם את נציגי התאחדויות-העולים בארץ-ישראל.⁵ ב-13 וב-14 בדצמבר 1942 התנהל משא-ומתן בין יו"ר הנהלת הסוכנות, מר דוד בן-גוריון, לבין נציגי "אגודת-ישראל".⁶ בדיונים אלה התברר כי "אגודת-ישראל" איננה מוכנה להיכנס לוועדה שיש לה גושפנקה של הסוכנות היהודית, וזאת בגלל אירעונות להיות מוזהה עם פעולות אחרות של הסוכנות. אילכר הציעה "אגודת-ישראל" שתימצא דרך לשיתוף-פעולה על-ידי הקמת ועדה משותפת שתתקרא, הוועדה לענייני יהדות אירופה של הסוכנות, הוועד הלאומי ו"אגודת-ישראל". נראה כי אנשי הסוכנות היהודית מוכנים היו לסגת ממתן גושפנקה סוכנותית ל"ועדת-הפעולה להצלת יהדות הגולה", שאמורה היתה להיות על-מפלגתית, ולאפשר בכך לנציגי "אגודת-ישראל" להצטרף אליה.

ב-10.1.43, חודש לאחר הקמת „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, התקיימה הישיבה הראשונה, בה השתתפו גם שלושה נציגים מ„אגודת ישראל“, הרכב הוועדה המורחבת היה איפוא כדלקמן:

- 4 חברי הנהלת הסוכנות: גרינבוים, שמוראק, דובקין ושפירא;
- 3 נציגי הוועד הלאומי: בן-צבי ושרגאי;
- 3 נציגי „אגודת ישראל“: לורין, מינץ וכלוי.

בישיבה ראשונה זו לא השתתפו עדיין נציגי הצ"ח או נציגי התאחדויות העולים. נראה שלגבי הצ"ח היו עיכובים במשא-ומתן ואילו לגבי נציגי התאחדויות העולים נסתמנה מדיניות חדשה, שבאה לביטוי בהחלטה כי ידיר הוועדה, מר יצחק גרינבוים, ייפגש בנפרד עם נציגיהן, ואת הצעותיהן יביא אחרי-כך בפני הוועדה.⁷ ב-14.1.43 התקיימה ישיבה נוספת של „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“ בה השתתף הפעם יוסף קלרמן, מנהל מחלקת העלויות של הצ"ח. אין בידינו פרטים על המשא-ומתן שניהל הצ"ח טרם כניסתו לוועדה, אולם כבר בישיבה הראשונה בהשתתפותו, דנו בשינוי שמה של הוועדה, כנראה על-פי דרישת אנשי הצ"ח, ואכנס, בסיום הישיבה הוחלט להסב את שם הוועדה ל„הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“.⁸ שם זה היה קיים עד ל-25.10.43, ומכאן ועד לסיום מלחמת העולם נקראה הוועדה „ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית“, גילגול שלישי זה של שם הוועדה נועד לתת למוסד גושפנקה מוסדית ישובית, אשר תקל על חקטיים התקציביים בהם נתקל הוועד.⁹

ב-15.1.43 התכנס ה„וועד למען יהודי אירופה הכבושה“ לישיבתו הראשונה, ובה השתתפו, נוסף על תשעת הנציגים דלעיל, שלושה נציגים מהצ"ח: קלרמן, קרישק ושופמן. בישיבה מסר יצחק גרינבוים כי התאחדויות העולים פנו בבקשה לצרפם לוועד וכי הצעתו היא לדחותם ולבקשם לפעול אך-ורק במתן עזרה לפליטים לאחר הגיעם ארצה.¹⁰ בסיום הישיבה הוחלט להקים ועד-פועל מצומצם של ה„וועד למען יהודי אירופה הכבושה“ שבו אמורים היו להשתתף:

- 5 חברי הנהלת הסוכנות: גרינבוים, ג'וזף,¹¹ דובקין, שמוראק ושפירא;
- 3 חברי הוועד הלאומי: בן-צבי, שרגאי¹² וספרסקי;
- 2 חברי „אגודת ישראל“: לורין ומינץ;
- 2 חברי הצ"ח: קלרמן וסגל.

ליד הוועד-הפועל (או „נשיאות ועד ההצלה“, כפי שקראו למוסד לעיתים קרובות) הוקמה מזכירות של שלושה חברים מעובדי הסוכנות היהודית:

- מזכיר פוליטי — הרטגלס;
- מזכיר לענייני כספים — הפט;
- מזכיר טכני — י. קליינבוים.

בקשת „אגודת ישראל“ לצרף נציג שלהם למזכירות נדחתה בטענה כי המזכירות אינה של ועד ההצלה כי אם של הסוכנות היהודית.¹³

הקמת ועד-פועל מצומצם נחנה מקום לקיומו של מוסד נרחב יותר כ„מליאת הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“. לקבוצה ראשונית של 12 איש (4 מהסוכנות

היהודית, 2 מהוצעו הלאומי, 3 מ, אגודת ישראל ו-3 מהצ"ח) הצטרפו נציגי מפלגות, אירגוני-עולים ואירגונים כלכליים, כגון — נציגי התאחדות הסוחרים והתאחדות בעלי-התעשייה.¹⁴

למרות ההחלטה העקרונית שנתקבלה ב"ועדת-הפעולה להצלת יהדות הגולה" ב-10.12.42, לצרף את נציגי התאחדויות-העולים,¹⁵ היתה כאמור נטייה שלא להיענות לבקשות.¹⁶ מאחר ובמציאות קשה היה לעמוד בפני הלחצים שזרפו למליאה נציגים של התאחדויות-עולים כ, פעילים מוכתקים של הגולה" ולא כ, נציגי התאחדויות-עולים". ב-12.2.43 הוחלט להקים "מזעזה" ליד ועד-ההצלה בהשתתפות כל האירגונים היישוביים והועדות שעסקו בשאלות עזרה והצלה. ייסודה של המועצה היה ביום 15.3.43¹⁷ אולם למעשה כמעט ולא כונסה ועל כן ניסו אירגונים שונים, במשך תקופה ארוכה, ללחוץ על-מנת שיצרפם לפחות למליאת ועד-ההצלה.¹⁸

כתוצאה מכך הוכנסו מפעם לפעם נציגים שונים של התאחדויות-העולים, חברי המועצה, לישיבות המליאה. הדבר הביא למעשה אך לתלונות חוזרות-ונשנות טאחר והם לא הוכנסו לכל הישיבות.¹⁹

החלטת הסוכנות היהודית להקים את ועד-ההצלה נבעה ממנגנון לרכז נושא לאומי חשוב זה בידיה. היה ברור שהסוכנות היהודית לא תוכל לעמוד מן הצד בעוד שעשרות אירגונים, מהם פוליטיים ומהם בלתי-פוליטיים, בעלי אוריינטאציות פארטיקולריות, יעסקו בנרשא בעל השלכה פוליטית בהצלת יהודים. בהסכמתה להקמת הוועד המאוחד, נענתה הסוכנות היהודית לדעת-הקהל ששררה באותה תקופה ואשר דרשה ללכד את כל הכוחות הפוליטיים למען הצלת יהודים. נראה גם שהרצון לפקח על דרכי-התגובה של הישוב היהודי בארץ, שהיה אף הוא בעל משמעות פוליטית עמוקה, אילץ את הסוכנות היהודית להסכים לצירופם של יריבים פוליטיים כ, אגודת-ישראל" ובעיקר כהצ"ח. סיבה אחרת להקמת הוועד המאוחד נעוצה היתה בעובדה כי פעולות ההצלה והעזרה לגולה עלולות היו לפגוע חזק ומאמץ ניכר, שהיו למעלה מכוחו של הישוב בארץ, על כן הכרחי היה למצות את כל האפשרויות של גיוס חזן מתוך חוגי הישוב האזרחי: נציגי התאחדויות הסוחרים, בעלי-התעשייה, התקלאות הפרטית וחוגי "אגודת-ישראל" שאמורים היו להת כספים רק לוועד-ההצלה מאוחר.²⁰ לאנשי הסוכנות היהודית ברור היה כי כל פיצול אירגוני על רקע פוליטי או טריטוריאלי יביא למגביות נפרדות ולבידוד המשאבים הכספיים המצויים בישוב ושהיו כל-כך חשובים, הן למלחמת הישוב היהודי ולקיומו בארץ והן לעזרה והצלה לגולה. גם היה ברור כי יהדות ארץ-ישראל, במקרה הטוב ביותר של איחוד כל הכוחות, תוכל לשאת אך בחלק מהעול העצום הזה ואילו את עיקר המשא יוכלו לשאת רק האירגונים היהודיים העולמיים. והנה, אירגונים אלה, שבחלקם היו בלתי-ציוניים, מוכנים היו לסייע אך-יורק לגורם שייצג את הישוב היהודי כולו, ציונים ושאינם-ציונים כאחד.²¹

גם לתצטרפות הצ"ח לוועד המאוחד וזו מניעים אחדים. בעד הרצון להשפיע על כיוון ההצלה בתאם להשקפת-עולמם, היתה שאיפת להיות קרובים ככל-האפשר למקורות המידע והמימון שעמדו לרשות הסוכנות היהודית. יש לזכור כי באותה תקופה היתה תנועת הצ"ח הרוסה ומסוכסכת ולא היה בידה להעמיד סכומים כלשהם לפעולות ההצלה.²² הצטרפותם לוועד-ההצלה איפשרה להם לשגר את נציגם בנשיאות, י. קלרמן, לקושטא כנציג רשמי של הוועד וכבעל סמכויות מסוימות, כפי שעוד נראה; וכן לעמוד על פעולות העזרה וההצלה הנעשות בקושטא וממנה. ולאחרונה, הצטרפותם לוועד האפשר להם, כך חשבו, לפקח על הסכם מוקדם שנעשה ביחס להקצאת 9% מרשיונות-העלייה לארץ-ישראל למען חברי מפלגתם.²³ „אגודת-ישראל“ הצטרפה לוועד לאחר לבטים רבים, בלחצם האישי של מנהיגיה, הרב יצחק מאיר לוין ובנימין מינץ, אשר ראו בליכוד הישוב לשם פעולות הצלת יהדות הגולה הזאת הכול.²⁴ כל נשכח כי כל כוחה הפוליטי והארגוני התרכז באירופה. על כן ראתה חובת לעצמה להשתתף בוועד המאוחד שהיה אמור להיות בעל קשרים מדיניים ומידע חשוב על הנעשה בשטחי הכיבוש הגרמני. נראה שסוכם כי „אגודת-ישראל“ תקבל מיכסה של 6% מכל קבוצת-עולים שתגיע לארץ-ישראל.²⁵

תפקידי ועד-ההצלה

שלושת תפקידים העמיד מר יצחק גרינבוים בפני ועד-ההצלה בראשית פעולתו (ינואר 1943):

- א. איסוף כספים למימון פעולות העזרה וההצלה של יחדי אירופה הכבושה;
  - ב. חיפוש דרכים להצלת יהודים מאירופה הכבושה;
  - ג. עשיית מאמצים לעצירת הקבת בשטחים הכבושים על-ידי הנאצים.²⁶
- סדר עדיפות זה מקובל היה על כל השותפים בוועד-ההצלה, אם כי לגבי „אגודת-ישראל“ והצ"ח, איסוף הכספים אמור היה לשרת את שתי המטרות האחרות, שבהן חייבת היתה הפעילות הממשית של ועד-ההצלה להתרכז. לגבי אנשי הסוכנות היהודית, הקמת הוועד היתה כמעט אף-יורק על-מנת להרחיב את מקורות איסוף הכספים בישוב היהודי בארץ-ישראל,²⁷ לסגור מגביות נפרדות וכן כדי להשיג כספים למען ההצלה ממקורות יהודיים בלתי-ציתניים, כגון ת, ג' וצ"ע.²⁸ הרב יצחק מאיר לוין היה זה אשר הציע להקים מגבית מיוחדת להצלה. אליהו דובקין פירט את המטרות, לשמן נזקקו למגבית:
- א. שיגור כספים ותבילות-מוון לשטחי-הכיבוש;
  - ב. תוצאת יהודים מארצות-הכיבוש בדרכי מחתרת;
  - ג. עזרה כספית לרכישת נשק ולצורכי-התגוננות.

ההצעה נתקבלה כמובן על דעת כל השותפים בוועד.²⁹ ואמנם, הדיון בשאלות המגבית ושאלות הכספים בכלל תפס חלק ניכר בדיוני ועד-ההצלה בכל תקופת קיומה. בניגוד לתחומי-פעולה אחרים, אשר עוד נעמד עליהם (כגון: הצעות להצלה או מאמצים ופעולות להצלה), היתה לוועד-ההצלה אוטונומיה מלאה של

תיכונת וביצוע בשאלות מגבית. בדיון שנכב על שאלות אלו הועלתה הטענה שעל המגבית להיות סודית משום שחל איסור על שיגור כספים לארצות־אויב, וכן מפני שמגבית סודית תהא מוצלחת יותר בשל ההשפעה הפסיכולוגית שתפעיל על בעלי־היכולת אליהם יפגו.²⁰ למעשה, נראה כי סודיותה של המגבית צריכה היתה למבוגר התחרות עם „מגבית־ההתגייסות“, שכבר היתה קיימת ואשר עלי־פי מדיניות הסוכנות היהודית ניתנה לה עדיפות על פני „מגבית־ההצלה“.²¹ יתר על כן, מטרתה של „מגבית־ההצלה“ היתה להשיג כסף מאותם חוגים, בעיקר של בעלי־יכולת, שלא השתתפו עד כה במימון „מגבית־ההתגייסות“ — הנחה שהיתה בה אשליה. בעקבות הצעתו של הרב יצחק מאיר לחיך להקים את המגבית, נמקשה „אגודת־ישראל“ לתת סכום של 15,000 לארי כמיקדמה למימון הפעולות, כפי שעשו כבר ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ־ישראל וגזברות הסוכנות היהודית. פנייה דומה הופנתה גם אל הצ״ח.²² אולם שותפים אלה לא המציאו את הכספים. כשלונן של ועד־ההצלה בניסו הכספים הביא להסבת שמו מ„הוועד למען יהודי אירוסה הכבושה“ ל„ועד־ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית“, מתוך תקווה כי שיגור השם, ובעיקר ייחוס הסוכנות היהודית עליו, יסייע למימון מגבית ולעריכתן למען ועד־ההצלה.²³

שני התפקידים האחרים קשורים היו למעשה זה בזה. אולם הוברר כי ועד־ההצלה היה בעל סמכויות־פעולה מצומצמות ביותר. לא היתה חלוקת עבודה ברורה בין תנהלת הסוכנות, המחלקה המדינית ומחלקת העלייה לבין ועד־ההצלה. המלצות ועד־ההצלה לא נתקבלו בצורה מוחלטת אלא הרעברו תמיד לאישור המוסדות הכנסתיים, קרי — הסוכנות.²⁴ נראה היה שתנהלת הסוכנות שמרה לעצמה זכות נטל גם בכל הקשור להפעלת הישוב היהודי בארץ במחאה על השואה באירופה. הצעות כגון השבתת חרושת־המלחמה בא״י בכלל, או אפילו ליום אחד; עריכת מצעד של הישוב היהודי כולו לעבר ירושלים — הצעות שעלולות היו לפגוע ביחסים שבין הישוב לשלטונות הבריטיים — נידחו מיד או הועברו לדיון בהנהלת הסוכנות.²⁵ התחלטה להעביר לדיון בסוכנות היהודית נקבעה תמיד על־ידי יו״ר הוועד, מר יצחק גרינבוים. כאשר דובר על תגובות בחו״ל היה מצבו של הוועד קשה יותר, משום שזרועות הביצוע לא היו קשורות בוועד־ההצלה כי אם בסוכנות היהודית. שיגור שליחים למוקדי־ההצלה האפשריים הותנה במידה מסויימת בהסכמת השלטונות הבריטיים — דבר שניתן היה להיעשות אד־יורק בחיווכה של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. הפעלת השליחים לכשעצמה אף היא לא היתה בלי־כך פשוטה, משום שכל שליח כסוף היה בחכרה למסגרות קבועות שקדמו בפעולתן להקמת „ועד־ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית“. כאשר חברי הוועד ביקרו את פעולותיו והעלו דרישות נועזות לררכי תגובה והצלה, מודיעם בפסקנות יו״ר הוועד כי הוועד אינו יכול לבוא במקום איוו שהיא מחלקה של הסוכנות היהודית ועל כן לא ייתכן כי גוף העומד מחוץ לסוכנות יקבע מה עליה לעשות או לא לעשות.²⁶

כאמור, דאגה תנהלת הסוכנות היהודית להעמיד כמומירי הוועד את פקידתה שלה; שליחיה היו „שליחי ועד־ההצלה“ והכספים שנאספו על־ידי ועד־ההצלה

הועברו אף הם באמצעות הגזירות של הסוכנות היהודית. רצונה הטוב של הסוכנות היהודית ומדיניותה הם שקבעו בסופו של דבר את הפעולות הממשיות של ועד ההצלה.

ניתן לסכם ולומר כי מלבד שאלת גיוס כספים, שאף היא מוגבלת היתה למגביות סודיות מיוחדות, לא היה ועד ההצלה גוף ביצועי כלל. הוא אף לא היה גוף מתאם. עיקר תפקידו היה לייצג ולהאריך. הצעותיו והמלצותיו הועברו לידיעתם של גופים אחרים והם שפעלו, אם וכאשר ניתן היה לעשות להצלחתם של יהודים בשטחי אירופה הכבושה.

הוועד המשלחת בקושטא

חשיבות רבה נודעת למערכת היחסים הקונסטנטינאופוליטית שבין ועד ההצלה בירושלים לבין משלחת ההצלה בקושטא. פעילותה הרבה, הברוכה והנועזת אינה בתחום חנושא שלנו ולכן לא נדון בה. ננסה רק להבין את תפקידיו וסמכויותיו של ועד ההצלה בירושלים מתוך בחינת הקשר שבינו לבין המשלחת בקושטא.

תורכיה היתה המקום היחיד בו היתה "נציגות" רשמית כלשהי לוועד ההצלה. בשאר המקומות, ובעיקר בשווייץ, לא היו משלחות הצלה מאוחדות כי אם נציגים של מפלגות, של הסתדרות העובדים, של הסוכנות היהודית וגופים מפלגתיים אחרים שלא הגיעו לכלל הבנה ביניהם, ובמקרים רבים אף לא לשיתוף פעולה. ועד ההצלה בקושטא הוקם להלכה רק בנובמבר 1943, כשנה לאחר ייסוד הוועד המאוחד בירושלים.¹ אולם למעשה נוצר קשר בין ועד ההצלה לבין שליחי הסוכנות היהודית בקושטא כבר בשנת 1943.

שליחי הסוכנות והמפלגות בקושטא בשנת 1943 היו:

1. ח. ברלס, נציג הנהלת הסוכנות היהודית ומחלקת העלייה;
2. י. גולדין, נציג מחלקת העלייה האחראי על המשרד הארץ-ישראלי בקושטא;
3. ג. פומרנץ, שליח, "הקיבוץ המאוחד" ומפא"י;
4. מ. בדר, שליח, "הקיבוץ הארצי השומר הצעיר";
5. י. לדר, נציג הציונים הכלליים א', נציגו האישי של יצחק גרינבוים;
6. רוזנבלט, נציג הציונים הכלליים ב', נציגו האישי של ד"ר אמיל שטוראק;
7. צ. יחיאל, נציג אירגון עלייה ב';
8. ז. שינדל, נציג אירגון עלייה ב';
9. י. גריפל, נציג, "אגודת ישראל";
10. י. קלרמן, נציג הצ"ח.

מלבדם היו עוד נציגים של המחלקה המדינית ו"עליית הנוער" אשר התחלפו מדי פעם.

עד להקמת ועד ההצלה המאוחד בירושלים וגם לאחר-מכן, דרך הפעילות בקושטא היתה כדלהלן: הנציג הבכיר במקום היה ח. ברלס. הוא התמצא בכל פעולות

העזרה, ההצלה והפלייה, אולם לא החזיק בידיו ממש את הקשר עם הארצות הכבושות. פעילי ההצלה המרכזיים היו שני שליחי מפלגות-השמאל, וניה פומרנץ ומנחם בדר, שהחזיקו את הקשר הממשי עם השליחים היוצאים לשטחי הכיבוש הגרמני. הם העבירו את הכספים, את המכתבים ואת ההוראות הממשיות לפעולה. שתי ועדות פעולה היו קיימות ובכל אחת מהן השתתף חיים ברלס וכן וניה פומרנץ או מנחם בדר. היו אלה ועדת-הקשר ועדת-העזרה. הקים אותן בתורכיה גובר הסוכנות היהודית, אליעזר קפלן, ומובן איפוא שבמידה רבה קיבלו הן את ההוראות באופן ישיר ממנו.³¹ לשליחו האישי של יצחק גרינברג, י. לדר, לא היה כל מגע עם השליחים החודרים לארצות-האויב. יתר על כן, העלימו ממנו מידע חשוב על המצב.³² תחת זאת ריכוז, בהוקף חפידו, את איסוף הידיעות בעתונות על המצב בארצות הכבושות. לנציג הציונים הכלליים ב', רוזנבלט, לא היתה למעשה כל השפעה, למרות נסיונותיו של ד"ר אמיל שמוראק לשבצו בעבודה המעשית כללית. ניתן לומר שלא ביצעו את הוראותיו של ועד-ההצלה אם נגדו את מדיניות שליחי מפלגות-השמאל, אשר פעלו לפי תוכנית קבועה משלהם. לפיכך לא ייפלא כי כאשר הגיעו נציגי הצ"ח ו, אגודת-ישראל לקושטא במחצית השנייה של שנת 1943, לא צרפו אותם לוועדות-הפעולה הקיימות בקושטא. אימויו של יוסף קלרמן, כי מפלגתו תפריש מועד-ההצלה המאוחד, הביאו לכך שמשה שרתוק, שנמצא אותה עת בתורכיה, הקים בנוסף לשתי ועדות-הפעולה, את „מועצת השליחים" בקושטא; זו אמורה היתה להתכנס אחת לשבוע ולקבל מידע על הנעשה בתחומי העזרה וההצלה.³³ במשא-ומתן שהתנהל ב־18.8.43 בין ד"ר אמיל שמורק, חיים ברלס ויוסף קלרמן, נסתמנה הצעה לפיה תקום מועצת-ההצלה בת שמונה חברים, שתכלול למעשה את כל השליחים במקום לפי המפתח הבא:³⁴

- 1 חיים ברלס;
- 2 חברים — שמאל;
- 1 חבר — ציונים כלליים א';
- 1 חבר — ציונים כלליים ב';
- 1 חבר — „מזרחי";
- 1 חבר — „אגודת-ישראל";
- 1 חבר — הצ"ח.

בתחילת אוקטובר 1943 הגיע חיים ברלס לארץ ובהודמנות זו הועלתה לדיון שאלת מועצת-השליחים ומערכת-היחסים שבין ועד-ההצלה בירושלים לבין שליחי ההצלה בקושטא. חיים ברלס הביע התנגדותו להרחבת המנגנון הביצועי (קרו: ועדות-הפעולה בקושטא) כדי שלא לסכן את פעולות-ההצלה עצמן. הוא הודה שהעניינים בקושטא מתנהלים יותר מדי מתוך חישובים מפלגתיים ובעיקר כאשר מדובר בשיגור מכתבים וכספים לארצות אירופה הכבושות בשם מפלגות-השמאל. ואמנם סיפר כי הגיעו לארגוני תלונות נגד אנשי „דרור" ו, „השומר-הצעיר", על אפלייתו לרעה של „החלוץ" הכלל-ציוני בהונגריה. דברים אלה הוכיחו בבירור כי ועד-ההצלה לא שלט על השליחים בקושטא ויותר מכך — את הוראותיו בענייני

כספים לא מילאו. חיים ברלס עצמו העיד כי הוא גופו אינו פועל לפי דרישות ועדת ההצלה, אלא לפי הנראותיה של גזברות הסוכנות.^{42, 43} כדי לקבוע את מערכת הקשרים שבין ועדת ההצלה בירושלים וקוטשא, התכנסה הנשיאות ב-1.11.43 וקבעה את הכללים הבאים:

1. תקום מועצה לענייני עזרה והצלה בת תשעה חברים בראשותו של חיים ברלס;
2. האחריות הכללית על המועצה בקושטא תוטל על חיים ברלס;
3. לחיים ברלס יינתנו סמכויות נרחבות לבחור את האנשים המתאימים ביותר לוועדת הביצוע, שישתתפו בה עוד שני אנשים מלבדו;
4. הומלץ ששני האנשים הנוספים הנ"ל יהיו ככל האפשר משני זרמים פוליטיים;
5. על המכתבים לגולה יחתום חיים ברלס בשם הסוכנות היהודית בלבד;
6. תקום ועדת-כספים ליד ועדת ההצלה בירושלים, בהרכב יצחק גרינבוים, ד"ר אמיל שמוראק והרב יצחק מאיר לחין, שתעמוד בקשר עם גזבר הסוכנות היהודית, אליעזר קפלן, ותדון עמו בענייני הכספים הנשלחים לקושטא.⁴⁴

נראה שתעניינים בקושטא נשארו כפי שהיו. המצב דומה היה במידה רבה להרכבה הקונסטיטוציוני של הוועדה בירושלים. מועצת ההצלה בקושטא קיבלה מידע על המעשה ואילו הביצוע נשאר בידי מפלגות השמאל. גם בירושלים, קבלת מידע היה עיסוקו של ועדת ההצלה, בעוד שאת מדיניות ההצלה וביצועה קבעו בהנהלת הסוכנות היהודית. טבעי על כן שנציגי „אגודת ישראל“ והצ"ח בקושטא לא יכלו להסתפק בשמיעת דרישות וחיששו דרך לפעולות-הצלה עצמאיות. הם קשרו קשר עם „הוועד להצלת יהודי אירופה“ מיסודה של משלחת אצ"ל (,האירגון הצבאי הלאומי“) בארצות-הברית ונסתפקו אליו כסניפו בקושטא.⁴⁵ במקביל ניסו לקיים גם בארץ קשרים עצמאיים ופעולות-הצלה נפרדות עם הגורמים הקרובים להם בארצות-הברית ובשווייץ.⁴⁶

נוהלי עבודה

לוועדת ההצלה לא היה כל תקנון של עבודה. רוב ישיבותיו היו במסגרת הנשיאות. המליאה היתה מורכבת מהנשיאות, מנציגי מפלגות, אירגונים כלכליים ופעילי התאחדויות-העולים, ללא כל מפתח מאגרי. לא היתה בהירות באלו נרשאים עוסקת המליאה ובאלו הנשיאות.⁴⁷ בדרך-כלל היו ישיבות המליאה משובצות ברצף מסויים של ישיבות הנשיאות; אם-כי גם בכך לא היה סדר קבוע. מלבד שני מוסדות אלה המשיכה לשבת לעיתים מזומנות גם „ועדת ה-4“, שלכאורה הפסיקה קיומה עם הקמת „ועדת-הפעולה להצלת יהדות הגולה“ ב-10.12.42. ישיבות „ועדת ה-4“ הוקדשו לנרשאים שמעוניינים היו להעלימם מנציגי „אגודת ישראל“ והצ"ח חברי נשיאות הוועד. אנשי „ועדת ה-4“ היו נפגשים

לעיתים מזומנות לפני ישיבות הנשיאות כדי להגיע לידי קבלת החלטות מוקדמות בשאלות שעתידות היו לעלות בישיבות הנשיאות.⁴⁰

עלינו לבדוק, איפוא, מהי מידת המידע שהיתה לחברי הנשיאות על המצב ועל הנעשה בתחומי ההצלה. רוב המידע בעל החשיבות הגיע לוועד-ההצלה באמצעות מקורות הנהלת הסוכנות היהודית ושלחיה בארצות הנציטראליות, בארצות-המצרב, בארצות-העיר ובשטח הכבוש על-ידי הגרמנים. כל ישיבה נפתחה בדיוח של היו"ר ורבות מהן נסתיימו בהחלטה שיש לבקש ידיעות נוספות בשטח זה או אחר. היו"ר, שבעצמו היה חבר הנהלת הסוכנות היהודית, שימש כאיש-הקשר בין ועד-ההצלה לבין הסוכנות היהודית.⁴¹ צינור מידע אחר היוו הדו"חות שנמסרו לוועד-ההצלה ישירות מפי חברי הנהלת הסוכנות היהודית כמשה שרתוק, אליעזר קפלן ושלחיה אחרים. ברור שהעברת המידע ממקורות הסוכנות היהודית היתה סלקטיבית במידה רבה; והעלמת ידיעות מטעמים שונים היתה קור-מבחה ביחס למליאה ואף ביחס לנשיאות עצמה.⁴² את עניין שלחיותו של יואל ברגד העלימו מהם כליל; ועל פשר נסיעותיו של משה שרתוק לסוריה ולבריסניה נמסר להם רק כי הדבר קשור בפרשת הונגריה.⁴³ לפחות שבע פעמים התלוננו חברי הנשיאות כי אישים חשובים, העוסקים בשליחות הצלה, יוצאים מן הארץ וכשובם אינם טורחים אפילו למסור דו"ח כלשהו למוסד העליון של הישוב היהודי בארץ. העוסק באופן רשמי בהצלה,⁴⁴ באחת הישיבות התלונן הרב יצחק מאיר לוויין כי הוא אינו יודע על פעולות של ועדות שהוא עצמו חבר בהן.⁴⁵ הגדילו לעשות ביחס לחברי הנשיאות מטעם „פעל-יצוין-שטאל“, זרובבל, שהפסיקו להזמין לישיבות הנשיאות, פשוטו כמשמעו.⁴⁶ בדיקת מדיניות-ההצלה תבהיר לנו את ההתנהגות שתוארה לעיל ואת יחסה של הנהלת הסוכנות היהודית לכשירותו של ועד-ההצלה לקבל מידע מלא על המצב. אפשר אף לומר שחברי „ועדת ה-4“ עצמם לא היו בעלי אותו מידע על הנעשה בשטחי העלייה, הפזרה וההצלה.⁴⁷ יש להניח כי בהשוואה לקבוצת החברים הבכירים של הנהלת הסוכנות היהודית, כדוד בן-גוריון, משה שרתוק, אליעזר קפלן וד"ר ברגד ג'וזף (דב יוסף), היה המידע של חברי „ועדת ה-4“ או חלק מהם פחות. אין ספק כי לשתי התפתחויות של מר יצחק גרינבוים בשנת 1944, פעם אחת מתפקידו כיו"ר ועד-ההצלה⁴⁸ ופעם שניה מתפקידו כחבר הנהלת הסוכנות היהודית,⁴⁹ היה קשר כלשהו לעובדה שהוא עצמו השתייך לסיעת-מיעוט ובשל כך לא ידע על כל הנעשה, לא זכה לתערכה כפי שהוא חשב עצמו ראוי לה ונפגע בסופו של דבר מעצם הנחיתות הקונסטיטוציונית שהיתה לוועד-ההצלה בהשוואה למחלקות אחרות של הסוכנות היהודית.

למרות הכפיפות המידעית לצינורות הסוכנות היהודית, קיים ועד-ההצלה קשר ישיר עם⁵⁰ נציגי הסוכנות היהודית בחו"ל, עם משרדי הסוכנות היהודית בלונדון, בקהיר ובניגבה, ובמיוחד עם משלחת הסוכנות היהודית בקושטא ונציגה הבכיר במקום, היום ברלס. הקשר עם שווייץ נעשה, הן באמצעות נציגי הסוכנות היהודית ריכארד ליכטהיים והן באמצעות העתקים ממברקים של שליחי הסתדרות העובדים שם, שוולב ופונגר, שהיתה מעבירה לו הסוכנות היהודית עצמה. הקשר עם שוודיה, שנוצר רק בסוף 1944 היה גם באמצעות נציגי הסוכנות היהודית שם, שטורק, וגם

באמצעות רבה הראשי של שוודיה, הרב אהרנפרייז, זאת גם על-ידי הרבנים הראשיים של ארץ-ישראל, הרב יצחק אייזיק הרצוג והרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, הללו אף הופעלו רבות כפניות שונות אל אנשי כמורה וביניהם אל האפיפיור פיוס ה-12 עצמו.

הקשר עם המעצמות והסוכנות לפליטים של ממשלת ארצות-הברית ה-W.R.B., נעשה בכמה מישורים. ברוב המקרים הגורם המקשר היה, הקונגרס היהודי העולמי או, הקונגרס היהודי האמריקני. היו מיספר מקרים בודדים בהם נוצר קשר עם ה-W.R.B. באמצעות הקונסול הכללי האמריקני בארץ-ישראל או באמצעות המשרד בקושטא, שפנה ל-W.R.B. ישירות באמצעות נציגו בתורכיה, אירה חירשמן. פעמים אחדות פנה הוועד לנשיא ארצות-הברית או לראש ממשלת בריטניה ואף לראש ממשלת ברית-המועצות. בחלק מהמקרים נעשה הדבר על-ידי הרבנים הראשיים של ארץ-ישראל ופעמים על-ידי יצחק גרינבוים עצמו. הקשרים עם ממשלת בריטניה נעשו כמובן באמצעות המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. קשרים מפותחים היו לוועד-ההצלה עם הנציגים היהודיים של הממשלה הפולנית הגולה בטלונדון, ובאמצעות הקונסוליה הפולנית בירושלים היו מגיעים לעיתים שדרים סודיים מקושטא ומלונדון. כל מגמתה של דרך-עקלתון זו היתה לעקוף את הצנזורה הבריטית שהיתה קיימת על אמצעי-הקשר הרגילים. כמו-כן פעלה ליד ועד-ההצלה ועדת-צנזורה שפרסמה בעיקר חומר אינפורמטיבי על ההשמדה באירופה.

פרק ב

מדיניות ההצלה

השואה האיומה שירדה על העם היהודי והנצחונות המאסיביים של צבאות גרמניה עד סוף שנת 1942, היכו בהלם לא רק את אלה שהיו בחרד גבולות שטחי הכיבוש הגרמני אלא אף את יהודי הארצות החופשיות וארץ-ישראל בכלל. הדחיפות הראשונים על מדי השואה ומהותה נתקלו בהרגשה עמוקה של חוסר-אמון מצד אחד ופאטליזם מוחלט מצד שני. כבר ב-26.8.42 התבטא יו"ר, ועדת ה-4, כי אין הוא מאמין שניתן להציל את יהדות פולין או להושיט לה עזרה. "יצחק גרינבוים לא ראה כל תועלת מעשית בפעולות רעשניות מצד הישוב והעולם החופשי, כגון השבתות והפגנות-מחאה." הוא אף לא האמין בתוכניות-ההצלה למיניהן, פיקפק אם אמנם יש ערך למשאומתן שניהלו כסלובאקיה המנהיגים המקומיים, ניוז פלייטמן והרב וייסמנדל, עם הגרמנים¹ ולא האמין בשליחות-ההצלה של יואל ברנד.² ההצלה, נהג יצחק גרינבוים לומר, תבוא רק בעקבות נצחונותיהן הצבאיים של בנות-הברית.³ השקפה פסימית זו של יו"ר ועד-ההצלה בדבר הסיכויים להצלה, לא היתה נחלתו הפרטית בלבד. נראה שבקבות, רעידת ברמודה⁴, שהתקיימה באפריל 1943, פחתה האמונה בסיכויים להציל את היהודים בשטחי אירופה הכבושה, ואודירה של יאוש אחזה במנהיגי העם היהודי בארץ ובתפוצות. לאחר הוצעתה

התבטא מי שהיה מופקד על הפעילות הפוליטית היהודית בארצות-הברית, ה"ד"ר נחום גולדמן, ואמר:

„חוששני שעלינו להביא בחשבון את השמדתם של רוב יהודי אירופה מחוץ לאלה המצויים בברית-המועצות או בבריטניה.“⁷

חברים אחרים בוועד-ההצלה ובהנהלת הסוכנות היהודית ראו בפעולות הוועד משום הרגעת המצפון היהודי בלבד ולא פעולות בעלות ערך מדיני מעשי.⁸ ניתן לומר במלוא כובד-האחריות כי הנהגת ועד-ההצלה לא האמינה בהצלה, שישונו כמשמרו. קשה להניח שהשקפות אלה על סיכויי ההצלה נשארו ללא השפעה על פעולות-ההצלה עצמן.

חוסר-האמון בתועלתן של פעולות-ההצלה מחד והחשש שכל פעולות העזרה וההצלה הכרוכות בהשקעות כספיות עצומות מחטיאות את מטרתן מאידך, אך הקלו על פתרון הקונפליקט בין מתן כספים לצורכי ארץ-ישראל או לצורכי עזרה והצלה לגולה. איסוף כספים ושיגורם לגולה לא היה בהם עדיין כדי להציל יהודים מהשמדה, משום שההצלה תלויה היתה ברצונם הטוב של הגרמנים ושל המעצמות והארצות הנייטרליות. לעומת זאת מטמית היתה הפעילות בשטחי הבטחון וההתיישבות בארץ-ישראל; שני נושאים אלה היו כמעט באופן מוחלט, תוצאה ישירה של השקעה יהודית בהן, במאמצים ובקורבנות. כבר בתחילת 1943 קבע גרינברום כי הציונות היא מעל לכול. והציונות פירושה בניין ארץ-ישראל ועל כן לא יינתן מכספי „קרן היסוד“ לצורכי הצלה לגולה.“⁹

כשלושה חודשים לאחר תחילת פעולתיו של הוועד למען יהודי אירופה הכבושה חולק בין חברי הנהלת הסוכנות היהודית תזכיר סודי בשם „הצעות בדבר עזרה והצלה.“¹⁰ תוכן התזכיר מעיד עליו שהוא מהווה את מדיניות החלק הסוכנותי של ועד-ההצלה. ואמנם נאמר במפורש בראשו, כי אין להעבירו לידיעת גורמים בלתי-ציוניים.

לצורך קביעת המדיניות מניח התזכיר מיספר הנחות-יסוד:

- א. בשטחי אירופה הכבושה ובארצות-הציר „צפויים להשמדה למעלה מ-7 מיליון יהודים“;
- ב. הצלתם של יהודים אלה או חלקם הניכר אינה בגדר האפשרות כלל;
- ג. לו גם רצו כל מעצמות-הברית להציל המוני-יהודים, מניח בעל התזכיר, הנה, אין ביכולתם לעשות כן מחוטר אמצעים חומריים במידה מספקת;
- ד. ניתן להציל יהודים בלבד או קבוצות קטנות, במספר שלא יעלה על תריסר אלפים איש;
- ה. קיימת אפשרות לשגר תכילות-מזון לגיטאות ולמחנות. בהתאם ליכולת החומרית ולמצב הקיצוב הכלכלי של תקופת המלחמה יוכלו אלה לסייע בשמירת חייהם של עוד תריסר אלפים בלבד;
- ו. התוכנית להצלת יהדות סלובאקיה, הודוה גם כן, תוכנית אירופה, אינה יתור מאשר סחטנות שאחרית תבוא ההשמדה;

- ז. הנצאת יהודים מבולגריה והונגריה איננה ממשיכה בגלל קשיי-המעבר וחוסר מקומות-קליטה;
- ח. "ועידת ברטודה" של מעצמות-הברית הוכיחה בבירור שאלה אינן רוצות או אינן יכולות לעזור בהצלת יהודים;
- ט. פעולות-ההצלה של הוועד מהוות, איפוא, מעשה פילאנטרופי ואינן כלל פעולות ציבוריות או מדיניות. למעשה באות הן להרגיע את הכעסון היהודי ותו לא;
- י. מלבד הניצולים עלי-ידי ועד-ההצלה ייתכן שמיספר גדול שבעתים יינצל מתוך יצירות-הטוב באופי האדם.

מסקנות התזכיר לקביעת מדיניות ועד-ההצלה הן, שאם פעולות-ההצלה יביאו לתוצאות קטנות ביותר מבחינה מיספרית, יש לכל הפחות להפיק מהן תועלת פוליטית לטווח רחוק מנקודת-מבט ציונית: פעילות ועד-ההצלה תוכיח לעולם כולו כי הארץ היחידה שרוצה לקבל את היהודים הניצולים, היא ארץ-ישראל; וכי הציבור היחיד בעולם כולו המעוניין לקלוט יהודים אלה הוא הישוב היהודי בארץ-ישראל. מסקנה אחרת היא כי פעולות ועד-ההצלה יוכיחו לעולם ולעם היהודי בכלל כי הסוכנות היהודית היא היוזמת, המפעילה והפועלת למען הצלת יהדות אירופה. כמו-כן יביאו פעולות ועד-ההצלה לכך שהיהודים אשר ייבצלו מגיא-ההריגה בתקופת המלחמה או לאחר סיומה, יכירו כי התנועה הציונית והישוב היהודי בארץ, הם שעשו את המאמצים הגדולים להצילם. כתוצאה מכל האמור תרום קרן הציונות כגורם היחיד הפותר את שאלת היהודים בעולם. ארץ-ישראל תוכר כארץ יהודה אליה יש להפנות את המוני-היהודים שגורשו מאירופה או שייבצלו מהטבח שנעשה בה. מאחר וגיתן יהיה להציל מספר מוגבל של אנשים, ממשיך התזכיר, יש להשתדל ולהציל בראש-יבראשונה את אלה שעשויים להביא תועלת ממשית לבניין-הארץ ולהתיית-העם.

בהתאם לכך קובע המיסמך את סדר העדיפויות ביחס להצלת יהודים: עדיפות עליונה יש לתת לילדים, משום שהם מתחילים האלמנט הטוב ביותר לישוב הארץ. לגורר החלוצי שעבר הכשרה יש לתת עדיפות מישנית משום שהוא מסוגל מבחינה רוחנית לעבודה ציונית. ולאחרונה — יש להציל את העסקנים הציוניים הראוי וקיימת כלפיהם חובה מוסרית. הם גם יהיו מסוגלים לסלוח לישוב, להבינו ואולי גם לתת לו מפרי-עבודתם בעתיד. מדיניות-ההצלה, כפי שקובע התזכיר, מתנגדת להצלה ללא אבחנה משום שזו עלולה לגרום רק נזק לרעיון הציוני. קביעת זו מסתמכת על הנסיון בנוגע לפליטי גרמניה ולפליטי טורן, אשר זה מקרוב באו. לדעת התזכיר היה ליהודי גרמניה לפחות יתרון אחד שאיננו לפליטי-הטווא והוא ההון שהביאו לארץ ואשר סייע בעקסיפין לבניינה.

„לזו היו לנו אמצעים להציל את שני הסוגים, אין כל ספק שהיינו צריכים להשלים עם מצב הדברים. אולם לדאבוננו אין לנו אמצעים מספיקים להציל את האלמנטים הטובים ולכן עלינו, באין-ברירה, לוותר על הצלת האלמנט המזיק.“⁶⁰

אך טבעי הוא שהתזכיר עוסק גם בשאלת שותפותם של הצ"ח ו"אגודת ישראל" בוועדה הצלה. לדעתו לא זו בלבד שאין כל תועלת בשותפות זו אלא שהוא אף מוסיף מאוד. מסקנת זו מוצאת צידוק לעצמה בהישענה על העובדות הבאות: ההצלה דורשת סכומים ענקיים, והנה, מתברר מן הנסיון שהשותפים הללו לא נתנו אף פרוטה אחת. לעומת זאת משקיעים הם סכומים ניכרים להצלת חבריהם בדרכים נפרדות. השתתפותם בוועד נפשית, לדעת התזכיר, על מנת להציל בכספים ציוניים חברים נוספים שלהם. לא זו בלבד שהם נהנים משני שולחנות, אלא שהם אף מפחיתים על-ידי כך את קרן ההצלה לחוגים הציוניים. מצד אחד הם מבקרים באורח דמאגוגי את מהדליה כביכול של הסוכנות היהודית, ולאחר המלחמה יטענו בוודאי לא רק שזו לא עשתה דבר, אלא שהיא אף מנעה מהם אפשרויות פעולה. ומצד שני, הצעותיהם עד עתה היו דמאגוגיות, מתוך חישובים לעורר אפקט חיצוני, לפעמים אף מוזיק. והנה, מתפשטת בציבור הרעיה שכל מה שנעשה בוועדה הצלה, הודות להצטרפותם של הצ"ח ו"אגודת ישראל" לשורותיו, נעשה. נוכחותם בישיבות הוועד מגבילה את חופש הבעת הדעות של החוגים הציוניים שבדור, מצריכה מישנתיות וזירות מצידים ומונעת על-ידי כך הסחת ביקורת צודקת כלפי מעולותיו, וכל כך מחשש שגופים אלה ינצלו את הביקורת למטרותיהם המפלגתיות.¹⁰ ניצול עבודת ההצלה למטרות מפלגתיות היה מנת-חלקם של שליחי השמאל וגם של אנשי הצ"ח. בתזכיר מיום 8.11.43 כתב יוסף קלרמן, שליח הצ"ח בקושטא, אודות יהודי הונגריה:

„אם יתן ה' חרב האויב לא תגע בהם, הרי הם יהיו הרזוואר היהודי היחיד באירופה. ולכן טוב ויפה הדבר כי היהודים שם יידעו וירגישו כי מלבד אנשי הסוכנות גם אנו דואגים להם. יש לי הרשם כי אנשי התנועה שלנו שם יודעים לנצל את ישיבתנו כאן (בקושטא) ואין אני מושך את ידי מלהגביר הכרת זו. יש לדעתי לזרוע... למען נוכל לקצור להבא. אנשי השמאל יודעים לנצל ואינם מחמיצים שום הזדמנות שידעו על פעילותם בשטחי העזרה וההצלה.“¹¹

בדו"ח שמסר ד"ר אמיל שמוראק ל"וועדת ה"4" עוד ב"17.9.43, היתה התייחסות לא רק לטענות בנוגע לעלייה, אלא בעיקר בנוגע למגמות פירסום פעולות ההצלה בגולה וייחוסן למפלגות השמאל באמצעות שני שליחי-השמאל הנמרצים, וניה פוטרינץ ומנחם בדר. לפי דברי ד"ר אמיל שמוראק, איים צימנט בפרישה מ"ברית החלוצים" אם לא ישתנה המצב ואם לא יוסיפו לאיגרות המיועדות לגולה את שמותיהן של המפלגות הבלתי-שטאליות.¹²

מדיניות ההצלה שהותוותה בתזכיר הסודי הנ"ל, באה אף לידי ביטוי. כפי שנראה לא הועברה במקרים רבים ההוראה לאחראים בגולה להקפיד על מסתח העולים שהוסכם עליו, לפיו תקבל הצ"ח 9% ו"אגודת ישראל" 6% מסך כל העולים. ואם הועברו ההוראות, הנה, במקרים רבים הן לא קוימו וצריך היה להפעיל לחצים על-ידי גורמים שונים כדי שלא יוסלו לרעה אנשי "אגודת ישראל" והצ"ח. בישיבת הנשיאות שהתקיימה ב"14.7.44 מסר ד"ר מאגנס:

„הוא (זיסו) דורש קודם־כל להציל את הציונים ואחר־כך, אם אפשר, גם את האחרים. וכששאלתי מדוע לא מילאו אתר הוראות ברלס, לספח את פילדורמן, ענה: „לא ולא! לא נספח אותו. לא בצרף אותו. לא נציל אותם. נציל את אנשינו אנרי. וכששאלתי: „גם האחרים יהודים, אמר: „אמנם כן. הם יהודים. אבל זה ריב עולמי: זה ריב נצחי. ואנו לא נותרי“.¹²

בהמשך סקירתו חיוה ד"ר מאגנס את דעתו, כי נראה לו שקיימת מגמה להציל אך־ורק צעירים הבונים את הארץ ולא יתומים או פליטים.¹³ ד"ר מאגנס הזהיר כי אם לא יסתדרו העניינים עם „אגודת־ישראל“, יפסיק ה„ג'וינט“ את תמיכתו בכל מפעלי־ההצלה.¹⁴ לחץ אחר הוטעל על־ידי יהדות דרום־אפריקה. זו הפסיקה את משלוח התמיכה ותחודשית לוועדה־ההצלה בגלל הפליית תבלתי־ציונים.¹⁵ על־ידי כך הגיעה את יצחק גרינבוים לשגר לחיים ברלס מברק בו הוא מבקש לפטר את מנהל המשרד הארצישראלי ברומניה אם לא ייכנע לדרישה להפלות גם פליטים מחוגי „אגודת־ישראל“. „פרישת האגודה“, מזהיר יצחק גרינבוים את חיים ברלס, „ופירסום הסיבות, יביאו מכה אנושה למפעלנו“.¹⁶ הוראות אלה לא הביאו לשינוי מדיניות־הפלייה. כעבור שלושה חודשים מודיע חיים ברלס ליצחק גרינבוים: „אין לדחות את הטענות שהיו קיפוחים נגד אנשי „אגודת־ישראל“ בבוקרשט או בבודפשט בשטחים מסויימים, אולם הטענות בענייני עלייה אינם בתחום סמכותי ואין ועדי ההצלה מתערב בכך.“¹⁷ ראשי ועדה־ההצלה אמנם טענו לעיתים קרובות שהם מתנגדים למדיניות המבוצעת על־ידי המרכזים בבוקרשט ובבודפשט,¹⁸ ואף העבירו הוראות בכתב לבטל את האפלייה.¹⁹ בכל אופן, הוראותיהם לא בוצעו, אם מפני שהיה ליקוי בקשר שבין ועדה־ההצלה לבין הנציגים בארצות־הגולה, אם מפני שניתנו הוראות שונות משלהם על־ידי גופים מוסמכים יותר לגבי השליחים ולגבי המרכזים בגולה. דוגמה לכך אפשר לראות בעדותו של מר וייסברג, חבר ועדה־העלייה בבוקרשט:

„לא ידענו שהבספוס המגיעים מארץ־ישראל הם כספי ועדה־הצלה מאוחר. חשבנו שאלה כספי הסוכנות ולכן עזרנו רק לציונים. גם בין הציונים היו אפוליות... לגבי עלייה חשבנו שרק לציונים יש לאפשר עלייה. עם זאת מרומניה לא ידענו על ההסכם לתת לאנשי „אגודת־ישראל“ 8% בעליית ותיקים וחלוצים.“²⁰

מובן עם זאת, שכאשר ניתן היה להציל יהודים ולחשבים למקומות־מיבטחים השתדלו המצילים להציל את קבוצות־האנשים לפי הקריטריונים המדוברים.²¹ העדפת עניינה של ארץ־ישראל על פני עזרה והצלה, ניכרת גם באירגון המגביות הארצישראליות בתקופת המלחמה וכן במתן הקצבות לצורכי־ההצלה. חוגי הנהלת הסוכנות היהודית בוועדה־ההצלה התנגדו נמרצות כי תקום מגבית־הצלה נפרדת, מתוך הישג שמגבית כזו עלולה להפריע להצלחתה של „מגבית־ההתיישבות“. בכספיה של זו מימנו מלבד תשלומי משכורות למיטפחות המגוייסים, גם צרכים אחרים של בטיחן והתיישבות. חוגים אלה הסכימו שמגבית לצורכי הצלה

ועזרת, אם תקום, תהא במתכונת כזו שלא תפריע כהוא־זה ל"מגבית ההתגייסות". על כן היחנו הקמתה בסודיותה של זו. המגבית החדשה אמורה היתה, לדעתם, להשיג כספים נוספים, בעיקר מחוגים אזוריים ודתיים שלא ניהאנו להשתתף ב"מגבית ההתגייסות". מאוחר יותר, כשהוחלט להפוך את "מגבית ההתגייסות" ל"מגבית ההתגייסות וההצלה", הפך עניין חלוקת הכספים בין שתי המטרות לסלע מחלוקת בין ועד־ההצלה לבין הנהלת הסוכנות היהודית, ולסעשה בין אנשי הוועד לבין קובעי המדיניות של הנהלת הסוכנות היהודית. הוויכוחים על חלוקת הכספים סיפקו חומר לדיונים אינסופיים בוועד־ההצלה עצמו.

הדבקות בקידומה של ארץ־ישראל היתה כה רבה עד כי עוד ב־1943 היתה מחלוקת חריפה בחוגי הנהלת הסוכנות היהודית בשאלה אם יש להציל גם אותם שאינם עתידים לעלות וליישב את ארץ־ישראל, או שמא רק אותם שעתידים לתרום לבנינה באופן מעשי.²² גם בישיבת הנשיאות שהתקיימה בתחילת 1944, אשר בה השתתפו נציגים שונים מקרב הישוב היהודי בארץ, הוטחה ביקורת חריפה נגד יחס הישוב לשאלות ההצלה. באותה הזדמנות, למרות הביקורת, חזר יצחק גרינבוים ועמד על התפיסה המקובלת עליו:

„ראש דאגותינו, אגיד זאת פשוט וברור, היא ארץ־ישראל. יש צורך לתת למשפחות החיילים למען הכטחון וההגנה, למען שפועלי אנו־י יוכלו לעלות לתתי־ישובות, למען שכולנו נהרב לוויין בתוכם, יוכלו ללכת בבטחון בחוצות ירושלים.“²³

ישוב ההתקפה המדיניות בסוף 1944 על־ידי חברים חשובים מנהלת הסוכנות היהודית וועד־ההצלה ובראשם אליהו דובקין, בישיבת הנשיאות, שהתקיימה ב־3.10.44 אמר הלה כי צריכים היו להקדים בפעולות־ההצלה בכלל ולנסות להוציא יהודים בכל הדרכים ולא־דווקא לארץ־ישראל.²⁴

בעקבות התנגדותה הנוקשת של בריטניה לפתיחת שערי ארץ־ישראל, חל שינוי במדיניות זו, של העמדת ארץ־ישראל מעל לכול, כבר בתחילת 1944. בדיונים רבים בנשיאות ועד־ההצלה הועלתה שאלת הפעילות דרך ספרד, פורטוגל ושוודיה, אולם הדיונים לא הגיבו פרי והמצב נשאר ללא־הסבר.²⁵ נראה כי מדיניות־ההצלה שהייתה מכוננת לשרת בראש־הבראשונה את האינטרסים של הישוב הארצי־ישראלי, הבראה לשימתי־לב בלעדית לפעולות־ההצלה מקרטטא. אחרת קשה להבין מדוע לא הפעילו מרכזי־ההצלה אחרים, מספרד, פורטוגל ושוודיה, שגי אנשים שמעורים היו בעניינים, דרשו זמן רב לפני שנת 1944 פתיחת משרדים כאלה. היים ברלס ורש פתיחת משרד להצלה בליסבון עוד בטרם נסתיימה שנת 1942;²⁶ ואליהו דובקין, ראש מחלקת העלייה דיווח בתחילת שנת 1943 על אפשרות הכניסה דרך הארצות הנייטראליות שמלבד תורכיה, ודרש עם זאת פתיחת משרדי־ההצלה בספרטוגל ובשוודיה.²⁷ על דרישה זו חזר כעבור ארבעה חודשים שליח חשוב אחר, איש השומר־הצעיר, מנחם כדר.²⁸ נראה שנסתמנו אפילו אפשרויות לקלוט יהודים בארצות שונות פרט לארץ־ישראל. אפשרויות־ההצלה של יהודים מרוסניה, בולגריה והונגריה הגיעו את ועד־ההצלה ללחץ על ממשלת ארצות־הברית כי תפתח את

שעריה בפני פליטים יהודיים,²⁹ או שתעמיד לרשותם לפתות את כל ה"קוטות" האירופית שלא נוצלה באותם ימים.³⁰ לפי עדותו של אליהו דובקין, אישורה ספרד לכל יהודי ממוצא ספרדי להיכנס לגבולותיה כבר בתחילת 1944. הסדר דומה היה עם ממשלת פורטוגל, אשר הודיעה כי כל יהודי שיטען כי אבותיו ישבו בפורטוגל לפני חמש מאות שנה, יקבל ויזת-כניסה. הביקורת על מוצאו, כך אמרו, תיעשה עם הגיעו אל אדמת פורטוגל. לדברי אליהו דובקין עשויים היו הגרמנים להיות יותר ליברליים ביחס להוצאת יהודים לספרד ולפורטוגל, בניגוד לעמדתם לגבי הוצאתם של יהודים לארץ-ישראל.³¹ גורמי ההצלה לא ניצלו זאת והטיפול בהצלת יהודים שלא לארץ-ישראל נידחה ונתעכב. רק ביולי 1944 התחילה פעולה מאורגנת בליסבון, לאחר שאלהו דובקין הצליח לתקום במקום ועד-הצלה מאוחד מנציגי ה"גוינט", הסוכנות היהודית ו"הקונגרס היהודי העולמי". אולם אז כבר היה מאוחר והדבר לא קידם את שאלת ההצלה.³² ברור שניתן להסביר את שיטת הדגש על פעולות מתורכיה והונחה הפעילות בארצות אחרות, בנסיבות אובייקטיביות, כגון: דרכי-החבורה, מרחק, קשר יבשתי וכו'. אולם קשה להשתחרר מהרושם שמדיניות-ההצלה, כפי שתוארה לעיל, היא שקבעה במידה לא-קטנה את התפתחותו של מרכזי-ההצלה בקושטא, על חשבון הפעילות בארצות הנייטרליות האחרות, — ארצות שמהן קשה היה להעלות פליטים לארץ-ישראל וספק היה אם מהן יסכימו תנצולים לעלות לארץ-ישראל תוך כדי מלחמה או לאחר סיומה.

פרק ג

הצלה — הצעות ומעשים (1943)

אחד התפקידים שהטיל על עצמו ועד-ההצלה היה חיפוש אחר דרכים להצלת יהודים מהתופת הנאצית. בישיבותיו הרעלו הצעות רבות שהתייחסו לתפקיד זה. גורלן של חלק גדול מההצעות אינו ידוע, נראה שהועד דחה חלק מהן וחלקן הועברו לאישור המוסדות המוסמכים (הנהלת הסוכנות היהודית); אלה שאושרו במוסדות המוסמכים הועברו הלאה, בבקשות למעצמות או לגופים אחרים הפעילים בתחומי התצלה. חלקי-הארי של התצעות היה בנוסח של "עלינו לפנות אל": אל המעצמות, אל המדינות הנייטרליות, אל המוסדות הבינלאומיים שיעשו הם למען הצלת היהודים. יש לציין כי בפרוטוקולים של ישיבות נשיאות ועד-ההצלה מצוי מידע על הצעות ומעשים, שבאו כנראה מתוך מחלקות הסוכנות היהודית והנהלתה. חומר זה תורג איפוא מתחומי פעילות ועד-ההצלה עצמו, אך חשוב הוא בהאירו, אמנם באופן חלקי, את פעולות הסוכנות היהודית ביחס להצלה.

הידיעות הראשונות על השואה הדהימו את הנהגת הישוב. היתה נטייה שלא להתאמץ לסיפורי-הוועדה אולם המציאות חוקה היתה מן הדמיון. ב"11.11.42 הגיע לידי יצחק גרינבוים, יו"ר הוועדה לענייני פולין, שדר מ"הקונגרס היהודי העולמי", לאמור:

„מאמצים רבים נעשים על-ידינו בימים האחרונים כקשר עם ידיעות הוועדה המגיעות מפולין."³³

סתמו ולא פירשו, פירוט המאמצים שנעשו במתצית השניה של 1942 נמצא במכתב שהגיע משליח הסוכנות היהודית בוֹינבה, ריכארד ליכטהיים. ומדובר בפניות אל „הצלב־האדום“ הגרמני ואל „הצלב־האדום“ הבינלאומי שיבקשו רשות מהממשלה הגרמנית לבדוק את הנעשה בשטחי הכיבוש בפולין. פניות דומות נעשו באמצעות „המועצה העולמית של הכנסיות“ ובאמצעות „האירגון הבינלאומי להצלת ילדים“. כל התשובות שנתקבלו היו שליליות.⁹¹ תרציון להיעזר ב„צלב־האדום“ הבינלאומי הועלה כבר בישיבות הראשונות של ועד־ההצלה ועוד קודם לכן על־ידי הנהלת הסוכנות היהודית.⁹² אולם עד שלב מסוים, שעוד נדון בו, לא נעשו פעולות של סמט על־ידי אירגון זה. עקרונות התנהגות נציגיו, לאחר כשלונם להתערב אצל השלטונות הגרמניים,⁹³ הובחרו בפגישה שקיימה במלון „המלך דוד“ בירושלים ב־7.4.43 בהשתתפות ד"ר לבונטיץ, נציג „מגן־דוד־אדום“, ונציג האירגון הבינלאומי „הצלב־האדום“, גאמר לו, מטפל רק בשבוי־מלחמה ובאזרחים נתיני הארצות הלוחמות בגרמניה; ולנציגיו אין מאפשרים להיפגש עם היהודים בארצות הכבושות. עם זאת הודיעו נציגי „הצלב־האדום“ כי הגרמנים אינם מפלים לרעה את השבויים ממגייסי ארץ־ישראל. אשר למשלוח־החבילות למחנות־העבודה ולגיסאות, גודש כי „הצלב־האדום“ הבינלאומי אמנם פועל בכיוון זה.⁹⁴

נסיונות אחרים להפעיל גורמים מוסדיים א־פוליטיים קשורים בכנסיה הקתולית ובעיקר באפיפיור. הירבה לעשות בשטח זה הרב הראשי הרצוג. בנובמבר 1942 נפגש עם הנונציוס בקושטא וביקשו להפנות את תשומת־לב האפיפיור להשמדת הנעשית בפולין. בקשת הרב הייתה כי האפיפיור יפנה אישית להיטלר ויעמקד על הידיעות המופצות אודות הנעשה בפולין; כמובן ביקש שהאפיפיור יפנה אל העם הגרמני כדי לאפשר תוצאת ילדים משטחי־הכיבוש. הנונציוס, מי שהיה לאחר־מכן האפיפיור יוחנן העשרים־ושלושה, אשר הודעו לשמע הידיעות, הבטיח לפעול.⁹⁵ ואמנם, ידוע לנו כי מכאן ואילך עמד תקופה ארוכה לשירותם של אנשי הסוכנות היהודית ושליחי־ההצלה בקושטא. הרב הרצוג מצידו מוכן היה לנסוע בכל עת שיידרש לקושטא, לקהיר או אף לוותיקן.⁹⁶

לעומת המאמצים להפעיל את הכנסיה ואת האפיפיור שבראשה — כנס של נציגי תרבות הנוצריות בארץ, אשר אמור היה להפנות את תשומת־לבו של העולם למעשי־התוועה ולעוררו לפעולה — לא יצא לפועל מחשש תגובת הערכים הנוצריים בארץ־ישראל. ד"ר מאגנס שהיה בעל קשרים אישיים עם הבישוף האנגליקני בירושלים, נחבקש לסייע, אולם נראה שמרעיון זה לא יצא דבר.⁹⁷

חלק־הארי של ההצעות לפעולות־ההצלה היה לפנות אל גופים מזרימים. מרבית הפניות היו כלפי המעצמות שתעשיבה הן למען הצלת ועזרה ליהודים; ובחלק מהן בקשה שתפנינה מכוח היותן מעצמות אל המדינות הנייטרליות. אך טבעי שההצעות לפעולה מצד המעצמות נשאו אופי כפול. חלקן מכוונות לפעולות בכוח־תזרוז כדי ללחוץ על גרמניה להפסיק את הטבח ביהודים; וחלקן כוונות לפעולות עזרה וקליטה לפליטים. הפעולות שהועידו למדינות הנייטרליות יגו

מכוח הגייטראליות שלחן ונשאו בדרכי-כלל אופי של תיווך, אמצעי-הלחץ מצד המעצמות על גרמניה להפסיק את הטבח היו מוגבלים. כך על כל פנים נראה ממכלול ההצעות בשטח זה. בישיבת „נציגות יהדות פולין“ הועלתה הצעה לדרוש מהמעצמות הפצצת עריה של גרמניה. נציגי הסוכנות היהודית ב„וועדת ה-4“, בפניהם הועלתה ההצעה, החליטו בשלב ראשון להימנע מלהעלותה¹⁸¹ אולם מאוחר יותר הסכימו לקבלה ולפנות למעצמות שיפציצו את ערי גרמניה כדי לנסות לשכנע אותה להמיר את מדיניות-ההשמדה במדיניות של יציאת יהודים מתחומי כיבושה. למעשה, פנתה הממשלה הפולנית הגולה מיוזמתה והעלתה הצעה זו בשם הכתרת הפולנית.¹⁸² הבקשה חושבה ריקם על-ידי ממשלת בריטניה.¹⁸³ סוג אחר של אמצעי-הלחץ היה הטלת עלונים על ערי גרמניה, דרישה כזו העלתה „ועדת-הפעולה להצלת יהדות הגולה“ בפני בריטניה וארצות-הברית. בעלונים אלו היה להביא לידיעת התושבים תיאורים על מעשי-ההזדה הנעשים בידי הנאצים, לקרוא לתושבים להתקומם נגד המשטר ולהזהירם מפני מעשי-גמול.¹⁸⁴ הצעה דומה הועלתה כבר קודם-לכן על-ידי אותה ועדה; אלא שלא ברור, לפי הפרוטוקול, אם אמנם הוחלט להגישה. לפי אותה הצעה אמורה היתה בריטניה להטיל כרוזים על ערי פולין ובהם ייקראו היהודים והפולנים לתגובות אקטיביות נגד מעשי-ההשמדה.¹⁸⁵ יחסן השלילי של המעצמות לשאלות הצלת יהודים בא לביטוי גלוי ב„וועדת ברמודה“ שהתקיימה באפריל 1943. ערב הוועידה נפגשו נציגי יהדות ארצות-הברית עם שרי-החץ הבריטי, אנטוני אידן, וביקשו ממנו כי יפעל לחץ על גרמניה כדי שתפסיק את ההשמדה ותאפשר הוצאת יהודים מתחומי הכיבוש. תשובתו היתה ספקנית: „פנטסטי, בלתי-אפשרי“.¹⁸⁶ גם ועד-ההצלה שיגר לנציגי המעצמות בוועידת ברמודה מספר דרישות וביניהן איום בפעולות-תגמול נגד גרמניה אם לא תיפסק ההשמדה. כל הבקשות האחרות, שעוד נרון בהן, וזו בכלל, נידחו.¹⁸⁷ ב-18.1.43, שלשה ימים בלבד לאחר הכינוס הראשון של „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, נמסר מידע חשוב ביותר על-ידי אליהו דובקין, חבר הנחלת הסוכנות היהודית וחבר נשיאות ועד-ההצלה, על מאמצי ההצלה שנעשו עד כה על-ידי הסוכנות היהודית. הדו"ח היה קודר ביותר וממנו התברר כי גם המעצמות וגם המדינות הגייטראליות אינן מוכנות לעשות דבר של ממש להפסקת הטבח בשטחי-הכיבוש או להצלת יהודים מתוך אותן מדינות. דרישת המוסדות, שבריטניה וארצות-הברית יפנו לגרמניה באמצעות המדינות הגייטראליות ויבקשו סיגורים של יהודים משטחי-הכיבוש לא נענתה.¹⁸⁸

בקשות אחרות שנועדו לעזור בדרכים שונות לניצולים אף הן לא מצאו בדרך-כלל אוזן קשבת, לא אצל המעצמות ולא אצל המדינות הגייטראליות. בקשת המוסדות מהמעצמות, שימליצו בפני הארצות הגייטראליות לתעמיד אוניות לשם פינוי פליטים מארצות-הבלקן נענתה בסירוב. דרישות אחרות שהופנו לבריטניה כדי שתפעיל מדינות אחרות לא הביאו כל תוצאות. כאחת, נתבקשה בריטניה ללחוץ על המדינות הגייטראליות שיחננו מעבר ומחסה לפליטים מהארצות הכבושות. הבקשה נדחתה, ובאחרת שתלחץ על עיראק כדי שתאפשר מעברם של היהודים הפולנים,

המפונים דרך איראן, לארץ-ישראל. הבקשה לא יצאה לפרעל והפליטים עשו דרכם לארץ-ישראל בדרך הים (תעלת סואץ), דרך אפריקה,¹⁰⁹ ב-17.5.43 הציע מנחם בדר שממשלות בריטניה וארצות-הברית ילחצו על ממשלת הונגריה שתעניק לפליטים היהודיים הבורחים מפולין אותו סטאטוס שניתן לפליטים פולניים שאינם-יהודים.¹¹⁰ בקשות אחרות שהופנו למעצמות כי יפעילו השפעתן על מדינות אחרות, שוגרו אף לוועידת ברמודה על-ידי ועדה-ההצלה. בין היתר נתבקשו להפעיל השפעתן על מדינות-"הציר" כדי לאפשר יציאת יהודים מארצותיהן, וכן נתבקשו להקים משרד בינלאומי לביצוע תוכניות-ההצלה בהשתתפות נציג ארצי-ישראלי.¹¹¹ כאמור, נידחו כל הבקשות על-ידי נציגי המעצמות.

נראה שהמגע החכוף שהיה לנציגי הסוכנות היהודית עם ראשי הארמיניסטראציה המנדטורית בארץ-ישראל, ובעיקר עם גורמים מדיניים בבריטניה הביא לכך שהלק גדול מהתצעות לפעולות-ההצלה הופנו כלפי בריטניה. בראש הדרישות והעמדה תמיד התביעה לפתוח את שערי ארץ-ישראל בפני פליטים וניצולים.¹¹² ואמנם, פניה בעניין לחברי הפרלמנט הבריטי דירבנה את המפלגות לקיים לחץ בלתי-פוסק על ממשלתם כדי שתעשה פעולות של מכש למען הצלת יהודים.¹¹³ אלא שלפי דברי אליהו דובקין, מתברר כי דרישת הסוכנות היהודית מממשלת בריטניה שהעמיד את 37,000 רשיונות-תעלייה, שנותרו במסגרת מדיניות "הספריה-לבן", לרשות ניצולים משטח-הכיבוש, נדחתה. טענת בריטניה היתה כי כניסת פליטים לארץ-ישראל תפגע במאמץ-המלחמתי של בנות-הברית; וכן קיים חשש שמא יהדירו הגרמנים לארץ-ישראל מרגלים במסווה של פליטים.¹¹⁴ ולא זו בלבד, אלא שבריטניה הערימה קשיים פרוצדורליים בדרך עלייתם של מחזיקי סרטיפיקאטים ארצי-ישראליים. הללו עברו ארבעה מדורי-גיהנום בירוקראטיים עד שזכו לאישורים אלה, אשר במציאות היו חסרי-ערך לחלוטין. במרץ 1943 החזיקו כ-10,000 משפחות יהודיות בארצות-הבלקן בסרטיפיקאטים ארצי-ישראליים, אולם שערי ארץ-ישראל היו סגורים בפניהם.¹¹⁵

הזדמנות להעלות את הדרישה לפתוח את שערי ארץ-ישראל בפני פליטים יהודים — דרישה שהיתה כליכר חשובה למעצבי פעולות-ההצלה בארץ — היתה כאמור מועידת ברמודה.¹¹⁶ כפי שכבר ציינו לעיל, נידחו כל הבקשות והדרישות שהוגשו לוועידה על-ידי ועדה-ההצלה ודרישה זו בכללן.¹¹⁷ בריטניה הפגינה גישה חיובית ביחס לשני נושאים בלבד: היא הודיעה כי תעניק סרטיפיקאטים מחוץ למיכסה לכ-1,000 נשים וילדים אשר נתקעו באירופה עם פרוץ המלחמה ואשר ראש משפחתן נשאר בארץ. בקשר לכך נחתם הסכם בין בריטניה לבין גרמניה, על החלפת הנשים והילדים בנשים גרמניות.¹¹⁸ סוף-סוף לא יכלה בריטניה לחיות גרושה מגרמניה, שעשתה מעשה יחיד במינו במלחמת-העולם, בהסכימה להסדר-חליפין זה. בהקשר זה ראוי לציין שב-15.1.43 הודיע יצחק גרינבוים שהוגשה הצעה לבריטניה, שזו תלחץ על גרמניה לבצע הסדרי-חליפין בין יהודים לבין נתיני הרייך הנמצאים מחוץ לגרמניה.¹¹⁹ נושא שני שבריטניה הפגינה כלפי גישה חיובית אף הוא קשור בארץ-ישראל. שר-המדינות הודיע כי ממשלתו

מסכימה להעלות 4,000 ילדים ו-500 נשים — אף הם סחוף לטיקסת הסרטיפיקאטים.¹²¹ נראה שהתחייבות הסוכנות היהודית להחזיק את הילדים שיגיעו ארצה על חשבונה¹²² נעשתה כדי שחסי'ושלום לא יפלו למעמסה על המשק הארצישראלי ויפגעו על-ידי כך במאמץ-המלחמה הבריטי... בנוגע לקליטת פליטים הופנתה לארצות-הברית בקשה על-ידי המוסדות שתעמיד לרשות הניצולים היהודיים את כל הקוטג' האירופית. אולם, לפי עדותו של אליהו דובקין, נידחתה הבקשה, וזאת למרות שזו לא נוצלה על-ידי בני אירופה בתקופת המלחמה. הבריטים ועמיתיהם האמריקנים השיבו בשלילה אף על בקשת הסוכנות היהודית להתערב אצל בת-בריתן, ברית-המועצות, כי תאפשר אבקואציה נוספת של פליטים יהודיים סולניים דרך איראן.¹²³ תשובה שלילית ניתנה על-ידי בריטניה גם על בקשה שהוגשה אליה, להגדיל את מספר שליחי הסוכנות היהודית בתורכיה. לדעתם היה מספר השליחים מספיק בהחלט.¹²⁴

מלבד סירובן של המעצמות, ובעיקר בריטניה, לפתוח את שערי ארץ-ישראל, קיים היה קושי רציני ביחס לתורכיה. להלכה אמנם הסכימה תורכיה לאפשר מעבר בארצה לשלושה סוגים של קבוצות: לפליטים יהודיים מהארצות בהן הם נרדפים, בקבוצות שלא תעלינה על 50 איש כל אחת; לילדים ומלוויהם, שיש להם סרטיפיקאטים לא-י, ובקצב שלא יעלה על 75 נפש לשבוע;¹²⁵ וכן לשמש ארץ-מעבר לקבוצות של מוחלפים. אולם למעשה הערימו התורכים קשיים עצומים (בין השאר כתוצאה מלחץ גרמני-ערבי)¹²⁶ ולא העניקו יותר מאשר תשעה אישורי-מעבר בשבוע. רק ביולי 1944 העלו את המיכסה ל-20.¹²⁷ תאישורים, הגם שהיו מעטים, עברו דרך ארוכה עד שהגיעו לבעליהם. התורכים סרבו להעניק סמכות לקונסולים שלהם בבוקרשט, בבודפשט ובסופיה, להוציא ויזות לכל מהגר שיש בידו סרטיפיקאט, מהשטח שפליטים אלה ישארו בגבולותיה. תאישורים הועברו איפוא מדי שבוע מאנקרה על-ידי שליח לארצות-הציר". נראה שהודעת ממשלת בריטניה כי תעניק רישיון-עלייה לארץ-ישראל לכל פליט יהודי שיגיע לתורכיה, היתה חסרת-משמעות לגבי התורכים, שהרי גם למחזיקי סרטיפיקאטים לא איפשרו מעבר חופשי. כל עוד לא פתחה בריטניה את שערי ארץ-ישראל חששה תורכיה שהפליטים הללו ישארו בגבולותיה.¹²⁸

מלבד הצעות לפעולה שהעביר ועדה-ההצלה לסוכנות היהודית ולאירגונים יהודיים בארצות-הברית וכאמצעותם לבעלות-הברית, נעשתה על-ידו פעולה של ממש בהקצאת-כספים ומשלוח-חבילות ליהודי הארצות הכבושות באמצעות המרכז בקושטא. למרות שכבר בינואר 1943 גורע שהגרמנים מוציאים את תוכן החבילות הגשלות לגיטאות,¹²⁹ המשיך ועדה-ההצלה בפעולות אלו ושיגר את החבילות הן לפי כתובות אישיות והן למחנות ולגיטאות. הוא אף ביקש מבנות-הברית להסיר את האמברגו שהטילו על משלוחי מזון ותרופות לשטחי-הכיבוש.¹³⁰ חבילות-מזון נשלחו אף לפליטי פולין שברוסיה¹³¹ ולארצות-הבלקן, רומניה, אלבניה, יוון ויוגוסלביה.¹³²

באותה מידה שלא ברור היה גורל החבילות כן לא היה ברור ערכו הממשי של המשא-ומתן שהתנהל בסלובאקיה בין ההנהגה היהודית המקומית לבין ויסליצני על

הצלת יהודים תמורת שוחד. מכתבים שנשלחו מסלובאקיה ב־5.11.42 וב־1.12.42, המבקשים לשלוח כסף לצורכי „תוכנית אירופה“¹²² נענו בחיוב על־ידי ועד־ההצלה וגזברות הסוכנות היהודית.¹²³ כספים רבים הועברו אף לפולין על־ידי שליחים שעסקו בהברחת יהודים מפולין לסלובאקיה ומשם לתוגרית.¹²⁴

לעומת מפעלים אלה היו מיספר מפעלי עזרה והצלה יותר מבוקרים. האחד — משלוח עזרה למחנה טרווינישטאט, שהקשר עמו היה חופשי יחסית. במחנה זה נמצאו 60,000 יהודים שהתקיימו הודות לעזרה הצומרת, משלוח מזון, בגדים ותרופות שהגיעו אליהם בקביעות.¹²⁵ השני — מפעל העזרה לכלואי טרנסניסטריה שברומניה.¹²⁶ עזרה זו, בדומה לזו של מחנה טרווינישטאט, נעשתה בהסכמת השלטונות המקומיים.

כדי לעמוד בכל הדרישות, ולו אף המינימאליות ביותר, נאלץ ועד־ההצלה לגייס כספים — תפקידו העיקרי למעשה, כפי שראינו לעיל. שתי מגביות מיוחדות העביר ועד־ההצלה בארץ ובשתייהן נכשל.¹²⁷ הפעילות הממשית היתה בין כה וכה באמצעות שליחי הסוכנות היהודית והסתדרות העובדים. על כן העמידו מוסדות אלה כבר בינואר 1943 סכום ראשוני של 15,000 לא"י כל אחת לצורכי הצלה; גם „אגודת־ישראל“ נתבקשה להעמיד סכום דומה לרשות ועד־ההצלה.¹²⁸ בפברואר אותה שנה נערכה ישיבה משותפת של הנהלת הסוכנות היהודית ונשיאות „מגבית ההתגייסות“, בה נמסר כי לצורכי־הצלה הועמדו כבר 83,000 לא"י; מהן נתנה „מגבית ההתגייסות“ 25,000 לא"י, הסתדרות העובדים 25,000 לא"י והסוכנות היהודית 33,000 לא"י, אשר למציאת מקורות־מימון מכאן ולחבא, הוחלט באותה ישיבה להקים ועדה המורכבת מהסוכנות היהודית, „מגבית ההתגייסות“ וועד־ההצלה.¹²⁹

במציאות היתה זו גזברות הסוכנות היהודית שטיפלה בכל ענייני הכספים. היא קבעה את גובה ההקצבות והיא שהעבירה אותן למקומות־היעד. הדרישות הכספיות, שהועלו בישיבות שונות של ועד־ההצלה, להעברת כספים אלה או אחרים, לא הוגשמו באותה צורה בהן הוצעו.¹³⁰ יתר על כן, דרישת ועד־ההצלה להפוך את מגבית ההצלה הסודית למפעל פומבי נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד „מגבית ההתגייסות“, קרי: הנהלת הסוכנות היהודית.¹³¹

בתיקי ועד־ההצלה מצוי דו"ח כספי אחד, מפורט ומסודר, לתקופה שבין מרץ 1943 ופברואר 1945. מהדו"ח הזה מתברר שבתקופה זו הוצאו לצורכי הצלה ועלייה 1,236,086 לא"י, מהם 512,382 מכספי ה„ג'וינט“ ואירגונים אחרים שהם 38.8%.¹³²

פעילות מדינית אינטנסיבית נעשתה ביירושלים ובלונדון להחלפתן של שלוש קבוצות שנשארו באירופה הכבושה ובגרמניה. המדובר בנתינים ארצי־ישראליים, בתושבי ארץ־ישראל שלא היו בעלי נתינות ארצי־ישראלית ובקבוצות הנשים והילדים הארצי־ישראליים, שנתקעו בשטח־הכיבוש עם פרוץ מלחמת־העולם השנית. המאמצים להצלחתם נשאו פרי רק באופן חלקי ועד להקמת ועד־ההצלה בוצעו שני הסדרים־חליפין. קבוצת המחלפים הראשונה הגיעה לארץ בדצמבר 1941 וכללה 46 נפשות; השניה הגיעה לארץ בנובמבר 1942 וכללה 84 נפש. כדי לקבל תמונה

כללית נזכיר כי רק ביולי 1944 הגיעה ארצה הקבוצה השלישית שמכללה 284 נפש, כך שסך-הכול תחלפו 414 יהודים בתקופת המלחמה.¹⁴¹ פרשת הנשים והילדים מוזכרת במיסמכי ההצלה רק מראשית 1943, אולם כבר אז היתה קיימת „ועדה להצלת נשים וילדים בשטחי הכיבוש“ שעמדה בקשר עם הסוכנות היהודית ומחלקותיה. בפגישה שהתקיימה בינואר 1943 בין הוועדה לבין ועד ההצלה שאף זה מקרוב הוקם, התבררו לחברי הוועד הנתונים הבאים ביהם לנושא: המדובר בלמעלה מאלף נשים וילדים המצויים בשטחי הכיבוש הגרמני, אשר אבי המשפחה נמצא בארץ. הבריטים הסכימו לתת רשיונות-עלויה לאנשי הקבוצה ואף חתמו על הסכם-חליפין עם הגרמנים. הממשלה הבריטית העבירה לגרמנים את שמות המעמדים להחלפה וזו אישרה קבלתם ואף הביעה הסכמתה העקרונית להחלפה. עד כה, כאמור, בוצעו שני הסדרי-חליפין. פגית ה„וועדה להצלת הנשים והילדים משטחי הכיבוש“ אל ועד ההצלה באה לאחר שהתברר כי הנשים הגרמניות בארץ מסרבות להיות מוחלפות וכי הגרמנים אינם מוכנים את הנשים והילדים כפי שנתנו לעשות ביהודים בעלי נתינות זרה. בקשתם מוועד ההצלה היתה לייעל את הסכם החליפין בדרכים שונות. לדעתם יש למצוא דרך לאלץ את הנשים הגרמניות בארץ להיות מוחלפות. כמו-כן יש לברר אפשרות להחלפה בנשים גרמניות אחרות הרוצות לשוב למולדתן והנמצאות בארצות האימפריה הבריטית. את האחריות להמצאת הנשים הגרמניות יש להטיל על בריטניה עצמה. על הבריטים אף להתחייב בפני הגרמנים לבצע את הסכם החליפין ולהמציא נשים גרמניות מתוך תקווה שבינתיים יקדימו הגרמנים ויעבירו את הנשים והילדים הטאצטראליים לתורכיה. כדי ללחוץ על הממשלה בלונדון יש, לדעת הוועדה, לארגן הפגנת המשפחות המיואשות ליד ארמון הנציב העליון בירושלים. ולבסוף — יש לבקש מהאפיפיור שיקבל תחת חסותו את עניין ההחלפה. מצד שני אין לסמוך רק על הגשמת ההסכם האמור אלא יש לנסות לנקוט בדרכים אחרות: יש לברר איפוא אפשרות שהנשים והילדים יקבלו תעודות אמריקניות או שווייציות. בקשר לכך תועלתה בישיבה הצעה לשלוח לנשים וילדים מכתבים בהם יתבקשו לפנות אל הקונסול השווייצית בגרלין ולבקש את חסותו. כמו-כן יש לברר אפשרות להפיש את הנשים והילדים דרך שוודיה או ארצות אחרות. תשובתו של יו"ר ועד ההצלה היתה כי נעשו היפויים גרובים ועל-כן לא יתן הוראה להרחיבם. כמו-כן הודיע כי אין אפשרות, מבחינת החוק הבינלאומי, להכריח נתיני-אויב לעזוב את הארץ בניגוד לרצונם. הוא מסר לוועדה כי ד"ר נחום גולדמן פנה למיספר מדינות בבקשה להמציא נשים גרמניות לשם החליפין ונמסר לו כי ברזיל ואפריקה הדרומית מעיינות כבר בבקשה שהופנתה אליהן בעניין זה גם על-ידי סרי-החורן של הממשלה הפולנית הגולה.¹⁴²

במחצית הראשונה של שנת 1943 פנו חוגי ועד ההצלה לגורמים שונים בבקשה למצוא גרמניות בשטחי בנות-הברית לשם חליפין.¹⁴³ שליח „אגודת-ישראל“ בקושטא, מר יעקב גריפל, היה מאומן בשליחותו על-ידי „הוועדה להצלת הנשים והילדים בשטחי הכיבוש“. כמו-כן נתבקש יוסף קלרמן, שליח הצ"ח בקושטא, לשים עינו על עניין זה באופן מיוחד.¹⁴⁴

הפעילות סביב הצלתם של הנשים והילדים התנהלה בשלושה מישורים. הראשון

— שיגור הצילומים של רשיונות-העלייה שהוצאו עבור הנשים והילדים. שלוש פעמים נשלחו צילומים כאלה. פעם ראשונה שוגרו 1,200 צילומים של רשיונות באמצעות המשלחת בקושטא לפי הכתובות שהיו בידה;¹⁴⁷ פעם שניה נשלחו הצילומים באמצעות „הצלב-האדום“ הבינלאומי; ובשלישית באמצעות „הצלב-האדום“ באנקרה.¹⁴⁸ ב־17.9.43 הודיע ד"ר אמיל שמוראק, בישיבת „ועדת ה־4“ כי 600 צילומים חזרו לקושטא, מ־70 נתקבלו אישורים כי הגיעו לתעודתם ומתאחרים לא הגיעה כל תשובה. לרעתו, 530 צילומים אלו הגיעו אף הם לתעודתם.¹⁴⁹ במישור השני — התנהל משא-ומתן עם פרופיסור שווייצי בקושטא, שהסכים לצאת לגרמניה ולפולין כדי לחפש את הנשים והילדים.¹⁵⁰

ובמישור השלישי — הוגשה בקשה לממשלת שווייץ כי תתערב ישירות בעניין. הפנייה באה כתוצאה מבקשה שהיפנו ראשי המשפחות לממשלת ארץ-ישראל למען תתן אזהרות בריטית לקשים ולילדים כדי שממשלת שווייץ תוכל לפעול מכוח זה באופן ישיר.¹⁵¹ תוצאת הבקשה אינן ברורות מהמיסמכים שלפנינו. במשך שנה תמימה לא נשמע דבר על עניין הנשים והילדים.

בסוף 1944 נמסר כי התקבלה דרישת-שלום מברגן-בלזן מ־11 נשים שבעליהן נמצאים בארץ. הידיעה נטעה תקוות כי ייתכן והקבוצה היא גדולה ממה שנמסר.¹⁵² בקשר לכך פנה יצחק גרינבוים אל ריכארד ליכטנהיים וביקשו להפעיל את סאלי מאייר, איש ה־ג'וינט" בשווייץ.¹⁵³ תוצאות הטיפול אינן ידועות. נראה שעם אובדנה של יהדות פולין, גורלם של אלו לא היה טובה.

פרק ד

המאמצים להצלת יהדות הונגריה (1944)

כוסר פעולתו של ועד-ההצלה בירושלים עשוי להימדד כאשר נבדוק את סך-כל המאמצים, הפעולות ועיתויים בנושא הצלת יהדות הונגריה. פעילות ועד-ההצלה בשאלה זו שונה מפעולותיו בקשר להצלת יהדות פולין והארצות הכבושות בשנת 1943. כאשר תיתה שואת יהדות פולין בעיצומה לא ידעו על-כך חוגי הנהלת הסוכנות היהודית, ויד הישוב היהודי בארץ-ישראל קצרה מלהושיע. לעומת זאת כיבושה של הונגריה בידי צבאות גרמניה צפוי היה מראש. חוגי ועד-ההצלה הזהירו מפני אפשרות זו בעוד מועד. ידוע ידעו אותם חוגים מה פירושה של „גירושם למזרח“ ומה משמעותו של הכיבוש הגרמני לגבי עצם קיומם הפיזי של היהודים. בשנת 1943 לא התייחסו פעולות ועד-ההצלה באופן ישיר להוצאת יהודים מהונגריה משום שהיתה קיימת שאננות לגבי גורלם בארץ זו. במידה שנעשו מאמצים להוצאת היהודים מתחומי הונגריה כווננו הם בדרך-כלל לפליטים יהודיים שהגיעו לארץ זו מפולין. נראה שלא היתה לוועד-ההצלה כל תוכנית-פעולה למקרה שאמנם תיכבש הונגריה בידי הגרמנים; לא בשנת 1943, לא בראשית 1944 ואף לא לאחר כיבושה ב־19 במרץ אותה שנה.

האזהרה הראשונה מפני סכנת כיבוש ארצות-הבלקן בידי צבאות גרמניה הושמעה באוזני ועד-ההצלה שלושה חודשים קודם לכיבוש על-ידי חבר הנשיאות —

יעקב זרובבל. הוא ביקש להזעיק את הישוב למאמץ כספי גדול על-מנת לפנות יהודים מארצות-הבלקן כל עוד פתוחים שערי-הרצאה. אף לא אחד מארבעה-עשר חברי הנשיאות שהשתתפו בישיבת זו התייחס לקריאתו זו של יעקב זרובבל.¹²¹ לא האמינו שאכן, בעוד שלושה חודשים אמנם תיכבש הונגריה בידי גרמניה, אם נרשבו של יעקב זרובבל מרחק היה ממקום-הסכנה המדובר, ובשל כך יטען מאן-דחו שלא היה מעודכן ולא נתקבלה אזהרתו — הגה הגיע דו"ח מאת ציטנט והתריע על הסכנה בממשית ביותר, חודשיים קודם לכיבוש.¹²² לפי דבריו מגיעים מארצות-הבלקן מכתבים היסטוריים המביעים חשש לניתוק הקשר עם הארץ; ויותר מזאת — חשש מפני כיבושה של הונגריה, האורתודוקסיה היא היא התרדה לשאלות-ההצלה בעוד שהיהדות הנאורה שאננה. לדבריו קיימות כבר בהונגריה תוכניות-הצלה, כגון: סידור מיסמכים אריים, בריחה לסרביה ולקראטיה, הצטרפות לפארטיזנים ורכישת נשק לשם התגוננות. אולם, גם הפעם לא הרשמו שום הערות, וכל נטייה לדון בדרכי-ההצלה על-פי קווי-הפעולה שמסר עליהם ציטנט לא הורגשה. כשכוע לאחר-מכן הומצא דו"ח מהגולה עצמה ובו תיאור מצב העניינים בהונגריה. גם לפי דו"ח זה, החוששים לגורלם הם חוגי האורתודוקסיה שמתאם מפולין ואילו רוב יהודי הונגריה אדישים עדיין לשאלות-ההצלה והם סומכים למעשה על ממשלת הונגריה. מצב הפליטים היהודיים הפולניים שהגיעו להונגריה חמור. אין מאפשרים להם לעבוד, הם מועברים מעיר-הבירה לכפרים וקמוקנים במחנות מיוחדים, יחד עם פליטים פולניים. מצבם של היהודים אף חמור יותר, וצריך שיעזרו ראגה במקרה שתיכבש הונגריה. סכנת כיבוש, טרען מחבר הדו"ח, אכן קיימת, ואפילו לא תיכבש הונגריה, תביא נסיגת הגרמנים להרג ביהודים. על-כן הצעתו היא להקדים רפואה למכה: להרעיש את העולם המערבי בכלל ובמיוחד את היהדות האנגלו-סכסית, אשר אינה חדורה עדיין רוח הטרגדיה של יהדות אירופה הכבושה; כמ-כן יש ללחוץ על תורכיה כדי שהאפשר מעבר לעולים מארצות-הבלקן.¹²³ רק כעבור תשעה ימים, ב-6.2.44, העביר ועד-ההצלה סברק לד"ר סטפן ויז ובו בקשה לטפל בשאלת שלומם של יהודי הונגריה במקרה של נסיגת גרמניה.¹²⁴ מקרה של כיבוש נראה בעיניהם רחוק מן המציאות בשעה זו ואין מדברים על כך. נסיונות אחרים לזעזע את ועד-ההצלה משלוותו נעשו מצד „הוועד להצלת גולת הונגריה והארצות השכנות“. שלוש פעמים לפני כיבוש הונגריה פנו אנשי הוועד אל ועד-ההצלה בבקשה לשתתף בדיונים המעשיים מתוך הטענה: „כיצד אתם יכולים לשפוט על הונגריה בלי שיש לכם ידיעה כלשהי עליה?!" בקשתם לצרף את נציגם, ד"ר וייסבורג, לנשיאות, מנומקת בכך שהשתתפותו במליאת ועד-ההצלה בלבד היא חסרת-ערך.¹²⁵ פניותיהם אינן נידונות בתשומת-הלב הראויה. יצחק גרינבוים אמנם הבטיח להציע לנשיאות את בקשתם אך ליד מימוש לא הגיעו הדברים. בפגיהם השלישית אל ועד-ההצלה הם בטוחים כי מזניחים את שאלת ציוני הונגריה וכי אין מוכנים לשתף בדיונים המעשיים יהודי מסוצא הונגרי.¹²⁶ איילכך מבקשים הם להעביר את עיקר פעילותו של ועד-ההצלה לשאלת הונגריה.

לעומת השאנונות של ועד-ההצלה ביחס לשאלת הונגריה ערה הסכנות

היהודית על זרועותיה השונות לגבי הנושא. ב-29.1.44 נפגש שליח המחלקה המדינית עם שגריר ארצות-הברית בתורכיה, מר שטיינהרדט, וביקשו כי ממסלתו תוזר את בולגריה והונגריה לבל תאפשרנה פגיעה ביהודים בעת נסיגת אפשרית של הגרמנים משטחיהן.¹⁹⁹ תמונה מלאה יותר על פעילות הסוכנות היהודית מסר מר אליהו דובקין בישיבת נשיאות ועדה-ההצלה ב-14.2.44. לדבריו פנו אל נציג ה-W.R.B. בתורכיה, מר איירה הירשמן, במספר בקשות. האחת — כי אייגונו יפנה אל „הצלב-האדום“ הבינלאומי על-מנת שישלח באי-כוח מיוחד לרומניה והונגריה ויטפל בשאלת מצב היהודים. השניה — לסדר מעבר מתורכיה למחוזי סרטיפיקאטים לארץ-ישראל ואף לכאלה שאינם עולים לארץ-ישראל; התשלישית — כי מר איירה הירשמן עצמו יודיע לבאי-כוח המדינות גרורי „הציר“ כי כל פגיעה ביהודים או עזרה להם יובאו בחשבון בתום המלחמה.²⁰⁰

עם כל זאת, אין לומר שפניות אלו מצד הזרועות השונות של הסוכנות היהודית בתקופה שקדמה לכיבוש הונגריה, וזאת בהן משום תוכנית-ההצלה מעשית ואפילו לא בבחינת הקדמה רפואה למכה.

אם פעילות המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית המתוארת במיסמכי ועדי ההצלה מתגלה לנו רק בחלקה, הנה בקשר לוועדה-ההצלה עצמו מסתמנת תמונה ברורה יותר. בישיבת הנשיאות, יום לאחר כיבוש הונגריה, לא וועלתה כלל שאלת הצלתם של יהודי הונגריה.²⁰¹ בישיבה שהתקיימה ב-27.3.44 הוקדש הדיון לנושאים כלליים ובין היתר הודיע אליהו דובקין שכנראה לא תהיה ברירה אלא להעביר כספים לצורכי הגנה בגולה; הוא המשיך והוסיף כי אם לא ינוצלו הכספים לצרכים אלה יוצאו לצורכי-ההצלה שוטפים. יו"ר ועדה-ההצלה שדיבר אחריו הזכיר את סדר גישור וארשה ואת הלקח שיש ללמוד ממנו. בסיום הישיבה התליטו להעביר כספים לצורך התגוננות; נראה שהכוונה הייתה גם להונגריה.²⁰²

אייגורש הצעות של ממש לפעולות-ההצלה מיידיות בא לביטוי במברק ששיגר יו"ר ועדה-ההצלה למחרת הישיבה אל תיים ברלס:

„מה הן הדרכים להצלת יהודים מהונגריה; בעיקר היהודים הפולניים?“²⁰³

בישיבה שנערכה ב-30.3.44 נערך דיון כללי בשאלות-ההצלה ואפילו אותה שעה עדיין אין שאלת הונגריה הופסת מקום מיוחד בדיונים. רק בעקיפין נמסר כי מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית ביקשה שממשלת „שווייץ תוציא תעודות למחזיקי סרטיפיקאטים ארצישראלים בהונגריה וכי ה„פוריין-אפיס“ המליץ על צעד זה.“²⁰⁴ ב-17.4.44, כחודש לאחר כיבוש הונגריה עדיין תחת יו"ר ועדה-ההצלה בדבר דרכי-ההצלה האפשריות ביחס ליהודי הונגריה ומבריק לשוודצברט: „מה הן האפשרויות להצלת יהודי הונגריה ומה מצבם?“²⁰⁵ וזאת, לאחר שכבר ארכעה חודשים תמימים מדברים על סכנת כיבוש הונגריה ובשעה שדרישת אייגוני עולי הונגריה להעביר את נקודת-הכובד של דינוי הוועד לשאלת הונגריה — אינה זוכה לעיון בכובד-ראש.

נראה שעל רקע תחושת היעדר הפעילות מתלכדים אייגוני-העולים מהונגריה ל„וועדה מאוחדת להצלת יהודי הונגריה“ וב-20.4.44 מתקבלים נציגיהם לשיחת

אצל המזכיר הפוליטי של ועד ההצלה, מר הרטגלס, המתאר בפניהם את הפעילות הנעשית ביחס להצלת יהודי הונגריה. ניתוח הדברים מראה כי כל הפעילות הממשית שכבר נעשתה, באמצעות מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית נעשתה.¹⁶¹ על תוכנית ההצלה לעתיד נמסר להם כי שליח מיוחד המכיר את ענייני הונגריה יצא לקושטא על מנת לעמוד מקרוב על אפשרויות ההצלה מהונגריה.¹⁶²

כפי שראינו כבר, הפעלת גורמים בינלאומיים נעשתה על ידי ועד ההצלה, בעיקר באמצעות „הקונגרס היהודי העולמי“ ו„הקונגרס היהודי האמריקאי“. בעקבות הצעות שונות לפנות לאפיפיור הבריטי יצחק גרינבוים אל ד"ר נחום גולדמן וביקשו להפעיל השפעתו בכיוון זה. ב-8.5.44 השיב ד"ר נחום גולדמן ליצחק גרינבוים: „לוחיתן פנינו לפני מספר שבועות.“¹⁶³ בעקבות הודיעות ומניעות על ריכוז היהודים ברחבי הונגריה פונה יצחק גרינבוים אל ד"ר סטפן וייז ב-8.5.44: „מצב יהודי הונגריה חמור. חוששים שמשלוחים למזרח יחלו. נקוט כל האמצעים למניעת או לתאטת הנירושים.“¹⁶⁴

ב-19.5.44 התקיים דיון קצר בנושא ועד ההצלה בשאלת הונגריה ונמסר המידע הבא:

- א. קיים קשר טלגרפי עם מוסדות יעדיים בארצות הברית ובבריטניה;
- ב. הרב הראשי י. א. הרצוג פנה לאפיפיור ולשלטונות הונגריה שימנעו המשלוחים;¹⁶⁵
- ג. חיים ברלס תצליח להעביר, לאחרונה, להונגריה עוד 3,500 רשיונות עלייה לארץ ישראל;
- ד. מתקבלות ידיעות על בריחה של יהודים מהונגריה לרומניה, וכן על כוונה לעבור מהונגריה לשטחים היוגוסלאביים הנמצאים בחסות הפארטיזנים של סיוט;¹⁶⁶
- ה. מתקיים משא ומתן בקושטא על מעבר יהודים דרך בולגריה.¹⁶⁷

השמיטה המאסיבית של הדו"ח מאפינת את „פעילות“ ועד ההצלה. אין דיון אפילו על התוצאות מדיניות כללית, אלא מסירת דו"ח מקוטע על מצב העניינים, ואמנם, מתלונן חבר הנשיאות, בנימין מינץ, על שלא נמסר לנשיאות מידע על פעילות ה-W.R.B. בשאלת הצלתם של יהודי הונגריה. הצעתו כי חברי הנשיאות יעשו מעשה וייצאו לתורכיה, לארצות הברית ולבריטניה אינה מתקבלת כלל.¹⁶⁸ ובאותה שעה עצמה, אין מועלית לדיון כוונתו של יצחק גרינבוים לצאת לתורכיה. על כך נודע לנו ממברק ששלח חיים ברלס ב-6.5.44 אל יצחק גרינבוים ובו הודיע על קשיים בסידור תדירות.¹⁶⁹

עם תחילת השילוחים לאושביץ, ב-25.5.44, שיגר ר' בנימין פתק ליצחק גרינבוים ובו הציע לדרוש מממשלות הברית להפציץ את תחנות הרכבת המוליכה מהונגריה לפולין. דב הוז, שהובא אף הוא בסוד העניין, הסכים לרעיון.¹⁷⁰ מכאן ולהבא פועל יצחק גרינבוים בכיוון זה של הפצצת מחנות הקומות ודרכי הגישה אליהם במידה רבה של התמדה. ב-30.5.44 הוא כותב לרייס בלונדון וטבקשו כי

יפה בשם הממשלה הפולנית לממשלות בנות־הברית בבקשה כי יעבירו לפארסיונים הוראות להרוס את מחנות־המוות.¹⁷⁷ בפנישה ממושכת בין יצחק גרינבוים לבין הקונסול האמריקני הכללי בארץ־ישראל, מר פינקרטון, ב־2.5.44, הוא מבקש כי חיל־האוויר האמריקאי יפציץ את מחנות־ההשמדה בפולין. פינקרטון מעלה שתי שאלות. האחת — אם אין בכך כדי לסכן חיי יהודים; והשנית — אם לא יסענו הגרמנים בעקבות ההפצצות כי גם ארצות־הברית הורגת יהודים. יצחק גרינבוים השיב כי היהודים המצויים במחנות־ההשמדה מועמדים בין כך ובין כך להריגה; אולם בשעת ההפצצה ובעקבותיה יתכן ויוכלו אי־אלו יהודים לברוח. יתר על כן, הפצצת המחנות תאיט את קצב ההשמדה ותביא להרג גם בקרב הגרמנים מבין עובדי המחנות ושומריהם. תשובתו של פינקרטון היתה כי לא יעביר בקשה זו לווינגטון עד אם יקבל אותה בכתב. כתחליף הציע יצחק גרינבוים שהחיל־האוויר האמריקאי יפציץ את קווי־הרכבת המקשרים את הונגריה עם פולין. בקשה זו תבטיח פינקרטון להעביר לממשלתו מיד.¹⁷⁸ התעזה להפציץ את מחנות־המוות לא וועלתה כלל לדיון בוועד־ההצלה משום שעוד קודם לכך נחקל יצחק גרינבוים בהתנגדות מוחלטת לכך מצד אנשי הנהלת הסוכנות היהודית.¹⁷⁹ במכתב לחיים ברלס מה־21.6.44 חזר יצחק גרינבוים לאותו נושא וכותב כי התנגדות אנשי הנהלת הסוכנות היהודית להפצצת מחנות־ההשמדה היא בשל סירובם ליטול על עצמם אחריות להפצצה שבחדאי ייחרגו בה יהודים, ואולי, כך לדעתם, גם מוטב שלא להפריע להרג התמוני.¹⁸⁰ מאחר ויצחק גרינבוים היה תקיף בדעתו בנושא זה, הוא פנה לרייס בלונדון וביקשו לדעת מהי דעתו של „ועד הקהילות המאוחדות“ באנגליה ביחס להפצצת מחנות־ההשמדה. תשובת המוסד אינה ידועה, אולם יצחק גרינבוים פנה למחתרת הפולנית וזו ביקשה מממשלת בריטניה להפציץ את המחנות.¹⁸¹ הפגיה אמנם הגיעה לממשלת בריטניה אך הושבה ריקם בטענה שהפצצת המחנות איננה מעשית.¹⁸²

ב־6.6.44 הבריק יצחק גרינבוים לחיים ברלס ושאלו: „טלגרף, האם נכון הדבר ש־150,000 יהודים נשלחו למזרח? האם אפשר לשלוח תבילות־מוזון?“¹⁸³ שאלותיו אלה נראו תמוהות ביותר בשעה שהמשלוחים היו בעיצומם. האם לא ידע יו"ר ועד־ההצלה, שהוא אף חבר הנהלת הסוכנות היהודית, על הדיווחים מהונגריה? חנה, נראה מה אירע ומה ידוע היה לוועד־ההצלה למן התחלת הגירוש ועד לאותו יום.

בין מיססכי ועד־ההצלה מצוי מכתב של חיים ברלס להנהלת הסוכנות היהודית מיום ה־20.5.44, המספר על דבר שליחותו של יואל ברנד ועל תשלית וניה פומרנץ העומד להגיע מקושטא לירושלים ובפיו כל הפרטים על תשליתות של יואל ברנד.¹⁸⁴ יש להניח כי וניה פומרנץ הגיע ארצה תוך ימים ספורים בלבד מאז שיגור המכתב ודבר שליחותו של יואל ברנד נודע לתוגים המוסמכים וביניהם יצחק גרינבוים.¹⁸⁵ ב־25.5.44 מוזעקים ד"ר סטפן וייז וד"ר נחום גולדמן כי מאות אלפי יהודים רוכזו בגיטאות והם נשלחים למקומות בלתי־ידועים, וכי נראה שמכונים השמדה תמונית נוסח פולין.¹⁸⁶ ב־29.5.44 מבריק יצחק גרינבוים למשה שרתוק הנמצא

בלונדון ומודיעו כי הגיעו ידיעות על השמדת 400,000 יהודים הונגריים וכי קיים חשש לגורלם של 350,000 יהודי בודפשט אשר החלו לשלוחם באותו שבוע. הוא מבקשם לטפל בשיחורור „שני האנשים“ העצורים, לאפשר פגישה מיידית עם שליחים גרמניים בליסבון ולהפעיל אמצעים מידיים אחרים למניעת השילוחים.¹⁴⁷ מלבד זאת, כפי שראינו כבר, מנסה יצחק גרינבוים ב־30.5.44 להפעיל את ביצוע ההצעה בעניין הפצצת המחנות ודרכי הגישה אליהם. ב־2.6.44 הוא שונה את הבקשה אל פינקרטון, הקונסול האמריקאי הכללי בארץ־ישראל, ומבקשו גם כי מצמצמות הברית ישיגו ידיעות מוסמכות על הנעשה בהונגריה.

ב־18.6.44 מתקיימת ישיבת נשיאות בהשתתפות השליח וניה פומרנץ, הישיבה מוקדשת לדיון כללי בשאלות הצלה ורק חלק קטן סגמט מוקדש לשאלת הונגריה. על שליחותו של יואל ברנד לא נמסר לחברי הנשיאות כל מידע. וכשתם תוהים על פשר נסיעותיו של משה שרתוק לסוריה ולבריטניה עונה יצחק גרינבוים:

„נסיעותיו של שרתוק לסוריה בקשר עם צניין יהודי הונגריה. העניינים נסתבכו, עושים כל מה שאפשר בלונדון ובווישינגטון. אין הצדקה לתקוות, לצערנו. בינתיים התשמדה בהונגריה לא הופסקה.“

וניה פומרנץ מדגיש גם הוא כי ההשמדה בהונגריה מתנהלת בקצב מהיר; ומוסיף כי יחס ההונגרים אינו רע, קיימת נטייה לצאת לכפרים או לרומניה. אולם, מסיים וניה פומרנץ, „הנער עדיין שואל אם יש לברוח או להישאר בהונגריה.“¹⁴⁸ לשאלה זו אין וניה פומרנץ מקבל כל תשובה. היא נשארת בחלל והנשיאות ממשיכה להתווכח בשאלות מפתח ההצלה, קשיים כספיים וכו'.

ב־25.6.44 שולח חיים ברלס מברק אל יצחק גרינבוים ובו תוכן מכתבו של קראוס, ראש המשרד הארצישראלי בבודפשט, על שילוחם של 400,000 היהודים מערי־השדה לפולין ועל הכוונה לשלוח גם את יהודי בודפשט.¹⁴⁹ בעקבות כך מתכנסת ישיבת המליאה ולראשונה מוקדש כל הדיון לשאלת הונגריה. יצחק גרינבוים פותח את הישיבה במברקו של קראוס, מודיע לחבריו כי אינו יכול לספר מה נעשה עד כה ואומר:

„על פולין שמענו לאחר מעשה. כיום אנו בתוך המעשה, אך חסרי־אונים.“

יצחק גרינבוים ממשיך ומוסר תמונה כללית ביותר על מגעים שונים שנעשו למען הצלת יהדות הונגריה: „ד"ר סטפן וייז וד"ר נחום גולדמן נפגשו עם סגן שר־החוץ האמריקאי, סטיינבוים; משה שרתוק עם איירה הירשמן; איירה הירשמן עם הבריטים; וכי באנקרה נמצאים ד"ר י. ל. מנגס וד"ר יוסף שווארץ. הוא מזכיר את פגישתו שלו עם פינקרטון בעניין הפצצת מסילות־הברזל, כמו־כן מוסר כי הרבנים הראשיים מבקשים לצאת להאטיקן.¹⁵⁰ האווירה בישיבה היתה קודרת והתבטאה בהצעה גורפת של אחד החברים, שוועד־ההצלה יתפרק כאות־מחאה על יחס העולם לעניין. חברים אחרים מנסים להגדיר את המצב כאוולת־יד מצד ועד־ההצלה, אולם נראה כי שורש תבעית נעוץ היה באוריינטציה של מחשבת ההצלה

אשר איפיינה גם את ועדה ההצלה וגם את מוסדה העל — הנהלת הסוכנות היהודית. יסודה של האוריינטאציה היה הישענות על פעולות אקטיביות של המעצמות ואירגונים עולמיים.

עוד מתחילת המלחמה התברר כי המעצמות אינן סוכנות לקחת חלק פעיל בהצלת היהודים. שנת 1943 והנסיונות להציל את יהדות פולין ואפילו הטיפול האחרון בשאלת שליחותו של יואל ברגר הוכיחו כי אין על מי לסמוך. אולם קל יותר היה להמשיך ולהיתלות באילנות הגדולים הללו מאשר להתוות אוריינטאציה חדשה — הישענות בלעדית, להצלת יהודי הונגריה, על עצמם. בהונגריה שלא כבפולין והארצות האחרות, אפשרית היתה פעילות הצלה מבוססת על המרת־דת למראית־עין, ויוף תעודות אריות, בריחה לכפרים ולרונגיה וכלה בהתקוממות נגד השילוחים. כל אלה הצעות שהועלו בידי השליחים ועליהם נתבקשו המוסדות לתת דעתם ואישורם. והרי, עוד בישיבה שהתקיימה ב־18.6.44 בא לביטוי חוסר המדיניות בדיחה של בכיר השליחים, וניה פומרנץ, שנטר כי הנוער עדיין שואל אם יש לברוח או להישאר בהונגריה.¹⁹¹ מבוכתם באה לגילוי באופן מוחלט בדבריו של חבר הנהלת הסוכנות היהודית ונשיאות ועדה ההצלה, משה שפירא, התוהה:

„אינני מבין מדוע יהדות הונגריה אינה מתקוממת? :! התקוממות תאיט את הקצב. האם אין אנו צריכים לתת הוראה להתנגן? :! צריך להגיע להנהלת הסוכנות שתדון בדבר הזה.”¹⁹²

תשובתו האופיינית של האיש הצומד בראש ועדה ההצלה של הישוב בארץ היתה טרגית לשעה זו:

„בנוגע להתנגנות נודיע לחברי הנהלת הסוכנות ונדון.”¹⁹³

הדברים נאמרו לאחר שכבר עלה הכוורת על רובה של יהדות הונגריה. במחצית השניה של חודש יולי 1944 מניעים מברקים מבווייץ ומפורטוגל ובהם הודיעה כי השילוחים מהונגריה לפולין נפסקו.¹⁹⁴ מה היו הגורמים הישירים והעקיפים, הנזכרים במיסמכי ועדה ההצלה, שהביאו להפסקת השילוחים? אחת הסיבות קשורה, לפי דברי אליעזר קפלן, ברצונה של ממשלת הונגריה לתקן את תרומתה בעיני העולם כמאגר וברור היה כי לגרמניה אין כבר תקומה. במניעים שהיו בקרסטא עם חוגים הונגריים, ניסו הללו להכתיש את מוחת הגירושים. הם טענו כי, לידיעתם, המדובר בשילוחים למחנות־עבודה וכי הגברים לא רצו להיפרד מבני משפחותיהם וביקשו לקחת איתם עמם.¹⁹⁵ ראשון לאירגונים שייחס לעצמו את הגורם שהביא להפסקת השילוחים הודות להתערבותו, היה „הצלבה־אדום” הבינלאומי.¹⁹⁶ למעשה, גם במדיניות ההתערבות של „הצלבה־אדום” לטובת היהודים, הל שינוי בעקבות המפלגות הגרמניות בחזית המלחמה, בעוד שכאשר ידה של גרמניה היתה תקיפה, נמנעו נציגי „הצלבה־אדום” מלהתערב. בענייניה הפנימיים של גרמניה; קרי: יחסם אל היהודים. גורם ישיר אחר שיש ליוחס לו

חלק בהפסקת השילוחים הוא הכנסיה הקתולית והאפיפיור בראשה, שהפעיל לחץ על העוצר הורטי. הוואתיקן פנה רשמית לממשלת הונגריה ובעקבות כך הגישה הכנסיה ההונגרית כחאה לממשלה על המשך הגירוש. לפי מקורות כנסייתיים בבודפשט, התערבות זו היא שהביאה להפסקת הגירוש. גם חוגים פרוטסטנטיים בשווייץ ייחסו לצמצום את הפסקת השילוחים, בעיקר הודות לתעמולה שנעשתה על-ידם בעתונות השווייצית.²² כמו-כן פעלו המלך והכמורה השוודיים.²³

לפי מיסמכי ועד-ההצלה שבידינו, קבוצת המפעילים שזרזו את הגופים שפעלו למען הפסקת השילוחים היא די מצומצמת. נראה שהמברקים ששוגרו לאירגונים היהודיים העולמיים בארצות-הברית עשו את שלהם בהפעלת „הצלב-האדום” הבינלאומי והאפיפיור, וזאת במקרים רבים באמצעות ה-W.R.B., מצוי בידינו דו"ח מפורט של הרב י. א. הרצוג ועל חלקו בהפעלת האפיפיור, לדבריו נפגש עם נציג הוואתיקן במזרח הקרוב, האב יוס, שיצא לאחר-מכן אישית לוואתיקן להביא את בקשת הרב בפני האפיפיור. גם הארכיבישוף האמריקאי, ספלמן, יצא לוואתיקן, לפי בקשת הרב י. א. הרצוג, עלי-מנת להשפיע על האפיפיור. המזכיר המדיני של הוואתיקן הודיע לרב הרצוג כי הארכיבישוף ההונגרי סירדי קיבל הוראה לעשות כל מאמץ על-מנת להציל יהודים. ואמנם, רבה הראשי של שוודיה, הרב אהרנפרייז, אישר את הידיעה כי הארכיבישוף סירדי פירסם חזר הריף נגד הגירוש.²⁴ גם בדו"ח שהגיש אליעזר קפלן מסר כי בפגישתו עם הנוצנים בקושטא, מסר לו הלה על התערבותו אצל האפיפיור בעקבות בקשותיהם של יצחק גרינבוים והרב י. א. הרצוג.²⁵ בהשפעתו של הרב הרצוג פעלה גם הכנסיה הארית, אשר להפעלת מלך שוודיה, קבעה רבה וראשי, הרב אהרנפרייז, כי הופעל על-ידי ועד-ההצלה.²⁶ מלבד הידיעות על הפסקת השילוחים לפולין, מוסרים המיסמכים שבתיקי ועד-ההצלה, על אפשרות הגשת עזרה לשארית-התפליטה בהונגריה. לפי המיסמכים, הפעילים העיקריים בהגשת העזרה היו „הצלב-האדום” הבינלאומי, שאת פעולותיו מימן אירגון ה„ג'וינט”.²⁷ בין הסוכנות היהודית ובין ה„ג'וינט” נערך הסכם על הסתתפות ה„ג'וינט” בעזרה ובהעלאת יהודים מרומניה ובולגריה ובמידה שיינתן גם מהונגריה. לפי ההסכם סוכם כי ה„ג'וינט” ישתתף גם בתקציבים המיועדים להברחות-גבול, אך לא בתקציבי ההתגוננות.²⁸ ברור שלוועד-ההצלה היה מידע על ההסכם ושאלת העזרה לא הטרידה אותו בשעת זו.

לאחר הפסקת השילוחים מהונגריה לאושביץ והידיעות הבלתי-ברורות על הידושם, בא גל חדש של פעילות טלגרפית, שמטרתה היתה לעורר מחדש את מרכזי הקשר היהודיים ובאמצעותם את מעצמות-הברית, ולהתרוץ על סכנת השילוחים מהונגריה. כבעבר הורצו מברקים לד"ר נחום גולדמן, ד"ר סטפן וייז, הרב אהרנפרייז, פרוש' וליג ברודצקי ומשה שרתוק ששהה אותה עת בלונדון. המברקים דורשים פעולות דראסטיות ובין היתר הפצת אושוויץ ורכיז-התחבורה אליה.²⁹

ב"15.10.44 אוסרים הנרמנים את העוצר הורטי ומנעים תחתיו כראש-ממשלה

את איש-הסוהם הפאשיסטי, סלאשי, סכנת השילוחים נתחדשה. עתה משנה יצחק גרינבוים את שיטת עבודתו. בעוד שלפנים היה פונה בדרכי-עקיפין לממשלות בנות-הברית, באמצעות הארגונים היהודיים העולמיים, הנה עתה פנה לסטאלין ולצ'רצ'יל באופן ישיר. במברקים מעמידם יצחק גרינבוים על הסכנה הנשקפת ליהודי בודפשט; לפרופ' חיים ויצמן, לד"ר ליאון קובוביץקי ולרב אהרנברייז שולח הוא רק העתקי המברקים.²⁰⁰

אחת ההצעות המעשיות שהעלה הפעם היתה, כי בנות-הברית יאיימו ויבצעו פעולת נקם נגד ת, פולקסדויטשה" במקרה של פגיעה נוספת ביהודים. הצעה אחרת דיברה על אפשרות החלפתם ביהודים.²⁰¹ אולם מכל אלה לא יצא דבר.

עוד כ-35 אלף מיהודי הונגריה עתידים היו למצוא את מותם האכזרי בצעדת-המוות לעבר גבול גרמניה. הצלתם הסופית של הנשארים בבודפשט באה בעקבות משטר החסות הבינלאומי שניתן להם וכיבושה של העיר על-ידי „הצבא האדום“ בימיה האחרונים של שנת 1944.

הערות

1. אי"צ S26-1505, הוזמנה לכנס „המועצה שליד הוועדה למען יהודי אירופה הכבושה“ מיום 12.2.43.
  2. „הארץ“, מיום 23.11.42.
  3. אי"צ S26-1079, תזכיר מיום 22.11.42.
  4. אי"צ S26-1237, פרוטוקול ישיבת „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, מיום 23.11.42.
  5. פרוטוקול ישיבת „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, מיום 10.12.42.
  6. אי"צ S26-1504, תזכיר ביג על הפגישה עם אנשי אנרי, מיום 14.12.42.
  7. אי"צ S26-1237, פרוטוקול „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, מיום 10.1.43.
  8. שם, פרוטוקול „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, מיום 14.1.43.
  9. שם, פרוטוקול „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 25.10.43.
  10. אי"צ S26-1239, פרוטוקול „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 15.1.43.
  11. ד"ר ברנרד גיוף השתתף בנשיאות מטעם המחלקה המדינית. במציאות כמעט ולא השתתף בישיבות, וב-2.11.43 התפטר מתפקידו בוועד-ההצלה.
  12. אי"צ S26-1504, מכתב מיום 2.11.43.
  13. גם ש"י שרגאי השתתף בישיבות בודדות בלבד. התפטר בראשית 1943 בשל חילוקי-דעות על דרך עבודת ההצלה.
  14. אי"צ S26-1239, פרוטוקול „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 15.1.43.
  15. אי"צ S26-1241, תזכיר מיום T.3.44.
  16. אי"צ S26-1237, פרוטוקול „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, מיום 10.12.42.
  17. שם, פרוטוקול „ועדת הפעולה להצלת יהדות הגולה“, מיום 10.1.43.
  18. אי"צ S26-1505, רשימת האירגונים שהוזמנו למועצה, מיום 15.3.43.
- הוועד הלאומי
הסתדרות הצ"ח
הסתדרות נשי מזרחי — „אמן"
ברית נשים לאומיות

הסתדרות עולמית לנשים — ויצ"ר
נשי אגוד
מועצת הפועלות של ההסתדרות
אגוד הרביזוניסטים שלי פולין
הוועדים המאוחדים לעזרת יהדות פולין
התאחדות עולי פולין — ירושלים
התאחדות עולי פולין — ת"א
מרכז לעזרת יהודי פולין
נציגות יהדות פולין
ועד פליטים יוצאי פולין
איחוד רבנים יוצאי פולין
התאחדות עולי סקנדינביה
התאחדות עולי רוסיה
התאחדות עולי צ'כיה
התאחדות עולי בולגריה
התאחדות עולי רומניה
התאחדות עולי יוגוסלביה
נציגות יהדות יוגוסלביה
התאחדות עולי הונגריה
הוועד לעזרת יהודי הונגריה
התאחדות עולי הונגריה חרדים
התאחדות עולי יוון
התאחדות עולי הורכיה
אגוד תימנים ע"י ההסתדרות הצעירים
התאחדות עולי תימן
הוועד לעזרת יהודי בסרביה
התאחדות עולי הבאלטיקום
הוועד הציבורי לעזרת פליטים מהבאלטיקום
אגוד יוצאי ליטא
התאחדות עולי אוסטריה
אירגון שלי מרכז אירופה
לשכת מודיעין לעולי הולנד

18. אי"צ S26*1241, בקשת נציגות יהדות פולין, מיום 29.7.43.
19. שם, מכתב המועצה המרכזית של התאחדויות עולים לוועד ההצלה, מיום 9.8.44.
20. דו"ח ועד ההצלה שליד הסוכנות היהודית לא"י, מוגש לקונגרס הציוני ה-27 בבזל, שנת 1946 (אנגלית), עמ' 6.
21. אי"צ א' S26*1238, פרוטוקול נשיאות ועד ההצלה, מיום 14.7.44.
22. מ"ז, תיק הצ"ח, פרוטוקול ישיבת ועד ההצלה של הצ"ח, מיום 14.7.43.
23. מ"ז, תיק הצ"ח, מסכת מקלרמן למשרד המדיני של הצ"ח, מיום 1.2.43.
למעשה קיים הצ"ח בכל אותה עת ועד ההצלה והיחסים בינם לבין שאר חברי ועד ההצלה לא היו טובים. החל ממהצית 1944 מניעים החיכוכים לכך שגרינבוים דורש מאנשי הצ"ח לעזוב את ועד ההצלה בגלל ייסוד מנבית נפרדת להצלה בשם „שיבת ציון“. אנשי הצ"ח משיבים שהעניין הוא בינם לבין הסוכנות ולא ייצאו מן הוועד עד אם יוצאו אותם. מכאן ולהבא השתתפותם בישיבות ועד ההצלה נפסקה.
— אי"צ S26*1241, פרוטוקול נשיאות ועד ההצלה, מ"ד 5.5.44.
24. אי"צ S26*1240, מכתב מבנימין סינץ לגרינבוים, מיום 23.9.43.

25. אי"צ פתרון S261230, מכתב מבניסין מינץ לגרינבוים, מיום 1.8.44.
אנשי אגריי שחזרו ואיימו במשך תקופה ארוכה בנטישת ועדה ההצלה על רקע איסוס
הסכם ה"6, לא עשו כן למעשה.
- אי"צ S261233, מברק ממזנטרי לאגריי בירושלים, מיום 23.11.44.
26. אי"צ S261239, פרוטוקול, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 31.1.43.
27. אליהו דובקין: „הלחץ המדיני יכול להיעשות על־ידי מספר אנשים, אולם עלינו
להתרכז בהשגת אמצעים כספיים“.
- אי"צ S261237, פרוטוקול נשיאות ועדה ההצלה, מיום 30.3.43.
28. אי"צ S261241, פרוטוקול נשיאות ועדה ההצלה, מיום 5.5.44.
29. אי"צ S261237, פרוטוקול „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 28.1.43.
30. שם.
31. אי"צ S261237, פרוטוקול ישיבת הנשיאות, מיום 19.1.44.
32. שם.
33. אי"צ S261237, פרוטוקול נשיאות ועדה ההצלה, מיום 25.10.43.
34. אליהו דובקין: „אין אני יכולים כאן להחליט החלטת סופית על צורת התגובה, אנו
רק יכולים להביא מכאן את הצוננו לעשות מה שצריך לעשות וההכרעה בידי הגופים
המיוצגים בוועד שלנו“.
- אי"צ S261239, פרוטוקול, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 31.1.43.
35. יצחק גרינבוים: „באשר להצעה להשבית את הרושת המלחמה ליום אחד, יש לברר
את הדבר עם המחלקה המדינית“.
- אי"צ S261239, פרוטוקול, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 15.1.43.
36. אי"צ S261239, פרוטוקול מליאת, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 23.3.43.
37. אי"צ S261237.
1. פרוטוקול נשיאות ועדה ההצלה, מיום 1.11.43.
2. תיים ברלס: „דרייה על הפעילות בתורכיה בצנייני עלייה והצלה בין אוסטריה
1943 וספטמבר 1944“.
38. 1. מ"ז, תיק הצי"ח, זכרון־דברים על פגישה בין ברלס וקלרמן, מיום 16.8.43.
2. שם, מכתב מקלרמן להנהלת הצי"ח בירושלים, מיום 15.8.43.
39. דברי לדר על ועדה ההצלה בירושלים: „מען הערט זיי די דעם רוב אין עזיקי, שם“.
40. אי"צ S261232, מכתב משרתוק לשטוראק בכתב־יד, קושטא, 16.8.43.
41. 1. מ"ז, תיק הצי"ח, זכרון־דברים בין קלרמן, ברלס וד"ר שטוראק, מיום 18.8.43.
2. מכתב מקלרמן ליצחק גרינבוים, מיום 27.8.43.
42. אי"צ S261237, פרוטוקול, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 5.10.43.
43. 1. שם, מכתב מצימנט, מיום 22.10.43.
2. שם, מכתב מאת א. מייא לאליהו דובקין, מיום 17.10.43.
44. שם, פרוטוקול נשיאות ועדה ההצלה, מיום 1.11.43.
45. אי"צ א S261238, החלטות נגד פעילות קלרמן וגריפל, מיום 15.6.44.
46. 1. משה שפירא: „לא הצלחנו להציל אף עסקן ציוני ידוע בעוד שהאגודה הצליחה
להציל מאות“.
- אי"צ S261237, ישיבת, ועדת ה"4, מיום 17.9.43.
47. אי"צ S261237, ישיבת, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 20.9.43.
48. 1. אי"צ S261237, ישיבת, ועדת ה"4, מיום 17.9.43.
2. שם, ישיבת, ועדת ה"4, מיום 18.10.43.
49. אי"צ ב' S261238, ישיבת הנשיאות, מיום 17.11.44.
50. אי"צ S261239, מליאת, הוועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 23.3.43.

51. גרינבוים : „אי אפשר למסור על הצנין שהביא לידי נסיפת שרתוק ללונדון. בדמה לי שזו אשליה“.
- איצ S26*1238, ישיבת הנשיאות, מיום 7.7.44.
52. 1. איצ S26*1079, הרב לחין אל יצחק גרינבוים, מיום 4.10.43.
2. איצ S26*1267, ישיבת הנשיאות, מיום 27.3.44.
53. איצ S26*1504, הרב לחין אל גרינבוים, מיום 13.1.44.
54. איצ S26*1504, מכתב של דובבל לועד'ת הצלה, מיום 29.11.43.
55. בישיבת „ועדת ה' שתתקיימה ב' 8.1.43 התלונן ד"ר שמואל כי גרינבוים פעלים מחבריו את תוכן שיחתו עם פרופ' קוט, מנן ראש הממשלה הפוליטית הגולה, והוא מנהל מדיניות על דעת עצמו.
- איצ S26*1237, ישיבת „ועדת ה'“, מיום 8.1.43.
56. איצ S26*1241, מכתב הועד תלמידי לתנהלת הסיכנות על התפטרות גרינבוים, מיום 17.1.44.
57. איצ ב' S26*1238, ישיבת נשיאות ועד'ת הצלה, מיום 17.11.44.
58. המקורות המפורטים בפרקים ג' וד' יוכיחו את הקשר שבין ועד'ת הצלה לבין המוסדות הנזכרים להלן.
59. איצ S26*1235, זכרון-דברים על פגישה בין גרינבוים והרב לחין, מיום 30.8.43.
60. איצ S26*1239, פרוטוקול הועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 23.3.43.
61. איצ S26*1237, פרוטוקול הועד למען יהודי אירופה הכבושה, מיום 28.1.43.
62. יצחק גרינבוים : „לא טוב לי עד היום איך אנשים שלנו, שבחדאי ידעו על כל המרחש אבל צביה (פולין) נהנו לרמזת את עצמם : וביחוד איך זה האמינו שתוכניתם היא בתי-ביצוע ? אכן, לאמנותנו בשליחים ובקלייכולת ובחפז'לאומים אין גבול באמת. או אולי רצונם היה להאמין והאמינו. מה שנתפס לי, לא האמנתי אי רגש אחד ורדשתי מחברי שלא ימתרו לפנות לבעלי-היכולת. לא שמעו לי — וואל הרבא לאו שהובא“.
- א"צ S26*1284, מכתב מגרינבוים לברלס, מיום 30.8.44.
63. גרינבוים : „אני מסקס מאוד אם עליידי דרישותיו וצפיותיו אפשר להגיע לידי הפסקת הטבח ולהצלה. אם הטבח יפסק זה יהיה הודות לנצחונותיהם של הרוסים, האנגלים והאמריקאים“.
- איצ S26*1232, סיטת של נאום, מיום 18.2.43.
64. איצ S26*1233, מכתב גולדמן אל גרינבוים, מיום 5.4.43.
65. 1. משה שפירא : „מה שנעשה לא יספיק על הגורים. אם הרצה לא כשפיץ. אנו בודאי שלא. אנו עושים כדי להרגיע את מצפוננו“.
- איצ S26*1237, פרוטוקול „הועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 1.10.43.
2. תזכיר בדבר עזרה והצלה : „אין איפוא להשלות את עצמנו אלא להגיד שפעולה הועד הוא לאמיתו של דבר פעולה פילאנטרופית ולא פעולה ציבורית או מדינית... מה שיכול לעשות הועד בטובן זה הוא רק כטיפה בים. יש כוח משום אשליה עצמית או תביעת המצפון ולא פעולה של ממש“.
- איצ S26*1232, הערות בדבר עזרה והצלה, „הועד לגורמים ציוניים בלבד“, מיום 24.4.43.
66. גרינבוים : „אנחנו נאבקים בשני שטחים — ארץ-ישראל והצלת הגולה. אין אפשרות לדחות את האחד מפני השני. הציונות מעל לכל, לא ניתן מכספי קרן-היסוד. צריך לעמיד בפני גל זה הדרושה את הפעולה הציונית לשורה שניה“.
- איצ S26*1232, קטע מגאוסט של גרינבוים, מיום 18.2.43.
67. איצ S26*1232, תזכיר „הערות בדבר עזרה והצלה“, מאת א. הרטגלס, מיום 24.4.43.
- קרוב לוודאי שהתזכיר הוא פרי רוחו של יריר הועד, יצחק גרינבוים, שהרטגלס היה מזכירו ואיש-סודו.

68. שם.
69. שם.
70. 1. מ"ו, תיק הצ"ח (בלתי־סמיון), חוכר מ-יוספסי (קלרמן), קושטא, 8.11.43;
2. יוסף קלרמן: „לא אחזנו בפעולה גדולה של מעשי ועוזים והינחנו את ידינו
מתחלה פורחא. על שילשים ועל ריבועים יזכירו לנו את הפסע. איד גבוא אל
אחינו בגולה הדוידית“.
71. — שם, מכתב קלרמן לתנהלת הצ"ח בירושלים, קושטא, 15.8.43.
1. א"צ S26*1237, פרוטוקול ישיבה „ועדת ה-4“, מיום 17.9.43;
2. א"צ S26*1237, מכתב מציטנט לוועדה הצלה, מיום 22.10.44;
3. משה שפירא: „האנשים שפועלים שם לא מבינים את המושג של כלל ישראלי,
האם וניה ובזר מוכרים כל־כך שהם חותמים על מכתבים לגולה? מדוע לא חתמו
ברלס? מדוע הצליחה האגודה ב,מיכצק קרח' ואנו לא? —
— א"צ S26*1237, ישיבת „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 5.10.43.
72. א"צ S26*1238, פרוטוקול ישיבת „נשיאות ועדה הצלה“, מיום 14.7.44.
73. שם.
74. שם.
75. א"צ S26*1284, מכתב גרינבוים לברלס, מיום 2.8.44.
76. שם.
77. א"צ S26*1079, מכתב ברלס לגרינבוים, מיום 10.10.44.
78. 1. ברלס: „אני מתנגד בכל חוקי השיטת ה,מסתח', מיום, שאחינו נטבחים בחזון
ויש רק שארית הפליטה, אין להבחין בין יהודי ליהודי“.
— מ"ו, תיק הצ"ח (בלתי־סמיון), זכרון־דברים בין ברלס לקלרמן, קושטא, 14.8.43;
2. קלרמן: „ברלס טוען שהוא נציג הסוכנות אך לא מכנים אותנו לוועדות עזרה
ויקשר. הוא חושש שזה פוגע בתצלית חברי מסלנחו. רק לאנשי מסאיי דואגים“.
ד"ר שמוראק: „אלהם בכל חוקי (נגד) שפעולות הצלה ייעשו על־פי מסתח. יש
להפיל כל יהודי“.
— שם, זכרון־דברים על שיחה בין ד"ר שמוראק, קלרמן וברלס, מיום 18.8.43.
קושטא.
79. א"צ S26*1284, מכתב מצינבוים לברלס, מיום 3.8.44.
80. א"צ S26*1079, ישיבת נשיאות ועדה הצלה, מיום 25.8.44.
81. מבחם גרוס (ניצול שעלה לארץ ב"14.7.44): „בסדרנסיסטרית נתנו כסף רק לצינונים,
אנשי אנרי לא קיבלו. לא ידענו שהכסף מגיע מועדה הצלה מאוחר. הציפול היה רק
בטיש החלוצי. אבל אנשי ההכשרה של פאיי לא קיבלו. לא קיבלו גם כל זכות
לעלייה“.
82. — א"צ S26*1079, מכתב מינץ אל גרינבוים, מיום 1.8.44.
1. ד"ר ברנרד ג'וזף (דב יוסף) התנגד להצעת יצחק גרינבוים לבקש מדרום־אפריקה
שתחזיק על מספר ילדים ונשים שהיא מוכנה לקבל לשטחה על־מנת לתצילם.
— א"צ S26*1237, מכתב גרינבוים לד"ר ברנרד ג'וזף, מיום 4.1.43;
2. תדרישה שהממשלה הפולנית הגולה תכריז כי תחזיר לפולין, לאחר המלחמה, את
כל היהודים יוצאי אותה ארץ באה כדי לשכנע את הארצות הנייטראליות שיאפשרו
מעבר לבורחים משטחי הכיבוש. ברור היה שהיהודים מפילא לא ירצו לחזור לשם.
— א"צ S26*1237, מכתב גרינבוים לשמורצברט, מיום 5.1.43.
— שם, פרוטוקול ישיבת „ועדת ה-4“, מיום 8.1.43.
83. א"צ S26*1237, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה הצלה, מיום 19.1.44.
84. א"צ ב' S26*1238, ישיבת נשיאות ועדה הצלה, מיום 3.10.44.
85. ב"13.12.44 תודיע שטורץ משטוקהולם כי פעולות ההצלה משודרה תחלו מאוחר מאד
ועל כן אינן ישירות.
— א"צ S26*1235, מברק משטורץ לוועדה הצלה, מיום 13.12.44.

86. 1. איצ' S26-1235, מכתב מליכטהיים ללאוטרכך, מיום 9.12.42;
2. חיים ברלס: „תבל שמליטבון לא הקדימו לטפל, אני דרשתי עוד לפני שנתים לפתות משרד בליסבון“.
- איצ' ב' S26-1238, פרוטוקול ישיבת הנשיאות, מיום 3.10.44.
87. איצ' S26-1240, הרצאת א. דובקין בפני הוועד הפועל הציוני, מיום 18.1.43.
88. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 17.5.43.
89. איצ' S26-1237, ישיבת נשיאות ועד ההצלה, מיום 14.2.44.
90. 1. איצ' S26-1232, מברק מדיר ברנרד ג'ונס למטה שרתוק בלונדון, מיום 7.3.44;
2. דרישה „בחדות“ להעברת הקוטה האירופית לרשות היהודים הרשומה כבר בתחילת 1943.
- איצ' S26-1240, הרצאת דובקין בפני הוועד הפועל הציוני, מיום 18.1.43.
91. 1. איצ' ב' S26-1238, ישיבת נשיאות ועד ההצלה, מיום 3.10.44;
2. נציגי ועד ההצלה ביקשו מנציג ה-W.R.B. בקושה כי יפעל למען מעבר חופשי של יהודים מארצות הבלקן דרך תורכיה לספרד. מאחר והתורכים סרבו לאפשר מעבר בארצם לצולים בעלי סרטיפיקאטים ארצישראליים (מחשש שמא ייטארו בגבולותיה לנוכח מגירת שערי ארץ ישראל) חשבו חוגי מחלקת העלייה שמדיניות זו אינה ידועה לספרדים או שהם מוכנים להתעלם ממנה, ועל סמך הסרטיפיקאטים הארצישראליים מוכנים יהיו לאפשר את מעבר הפליטים דרך ארצם. מאחר ולספרד יכלו להגיע רק דרך תורכיה, היה צריך להציג לפני התורכים את הסכנות הספרדים לקבל את הפליטים. רציון זה לא התממש משום שהתורכים לא היו מוכנים לקבל את ההסדר המוצע;
3. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועד ההצלה, מיום 14.2.44;
4. שם, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועד ההצלה, מיום 7.3.44.
92. איצ' S26-1240, הסכם להקמת ועד ההצלה מאוחד בליסבון, בהשתתפות נציגי הסוכנות, ה„ג'ינט“, „הקונגרס היהודי העולמי“ וה-W.R.B., מיום 13.7.44.
93. איצ' S26-1232, מכתב מטרוסקובר אל גרינבוים, מיום 11.11.42.
94. איצ' S26-1235, מכתב מליכטהיים ללאוטרכך, מיום 9.12.42.
95. איצ' S26-1237, ישיבת „ועדת ה'“, מיום 23.11.42.
96. איצ' S26-1235, מכתב ליכטהיים ללאוטרכך, מיום 18.12.42.
97. איצ' S26-1240, דו"ח על פגישה בין באי"נו, „מג'דודי-אדום“ בארץ ישראל עם נציגי „הצלב האדום“ הבינלאומי, מיום 29.4.43.
98. איצ' S26-1237, ישיבת „ועדת ה'“, מיום 23.11.42.
99. שם.
100. שם, פרוטוקול ישיבת „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, מיום 14.3.43.
101. שם, פרוטוקול ישיבת „ועדת ה'“, מיום 23.11.42.
102. שם, פרוטוקול „ועדת הפעולה להצלת יהדות תגולה“, מיום 10.12.42.
103. איצ' S26-1232, חוכר על הקשרים עם הממשלה הפולנית תגולה, מיום 18.2.43.
104. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת „ועדת הפעולה להצלת יהדות תגולה“, מיום 10.1.43.
105. בישיבת „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, ב"15.1.43, הודיע י. גרינבוים כי בחקבלה הודעה רשמית מאומרת כי הבקשה לזריקת כרוזים עלי פני גרמניה תוצאת לפועל, אולם לא יוכל למסור פרטים על כך.
- איצ' S26-1239, פרוטוקול ישיבת „הוועד למען יהודי אירופה הכבושה“, ב"15.1.43.
106. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת „ועדת הפעולה להצלת יהדות תגולה“, מיום 10.12.42.
107. גולדמן: „השולם נעשה אדיש לגורלם של מיליונים יהודים והקשיים הכרוכים בחתבורה ועמדת הנאצים, שאין להוציא יהודים, נותנת להם אסחלואה. גם הוועדה שססה לפני חצי שנה במטרה לאסוף חומר נגד פושעי מלחמה לא התוודעה עדיין, למרות שזו יכלה להשפיע על אלפי נאצים קטנים“.

- א"צ S261241, מכתב גולדמן אל גרינבוים, מיום 5.4.43.
108. א"צ S261232, גליון מודיעין, "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 2.5.43.
109. א"צ S261240, תרצאות דובקין, בנשיאות הוועדה הפועל הציוני, מיום 2.5.43.
110. א"צ S261237, פרוטוקול ישיבת, "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 18.1.43.
111. א"צ S261241, מברק ועדה הפועל לחשידת ברמודה, מיום 14.4.43.
112. א"צ S261239, פרוטוקול, "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 15.1.43.
113. שם, שם, מיום 31.1.43.
114. א"צ S261240, תרצאות דובקין בנשיאות הוועדה הפועל הציוני, מיום 18.1.43.
115. 1. א"צ S261237, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה הפועל, מיום 30.3.44; 2. בישיבת נשיאות ועדה הפועל, מיום 30.3.44, הודיע א. דובקין, כי במשלת בריטניה מטרה לתורכים כי כל יהודי, אף שלא נכלל ברשימת מקבלי הסרטיפיקטים, אם יגיע לקונסטנטינופול יקבל סרטיפיקט לארץ ישראל. — שם. בדו"ח שהגיש חיים ברלס, ב"28.11.44, הוא סקרים הסכמה זו של הבריטים לחודש יולי 1943, אולם לרבינו שם, במטרה ההחלטה הבריטית לתורכים רק ביוני 1944 ורק באמצעות אותה שנת החול במיצועה למעשה.
- (חיים ברלס, דו"ח על הפעולות בחורסיה בענייני עלייה והצלה בין אוקטובר 1943 וספטמבר 1944, מ"28.11.44).
- בטיסות המצוינים לאותו דו"ח מופיע סכתב באותו נושא שנקודו בצירות הבריטית באנקרה מיום 19.5.44 והתאשר כללית את דברי ברלס בדו"ח (שם, נספחות). בסכתב ששיגר שגריר ארצות הברית באנקרה לחיים ברלס מייחס הסגיר לעצמו את קביעת ההסדר המדובר ומזכיר שהבריטים הם שהפסיקו אותו בצורה היעדרת (— א"צ S261268, מכתב משטיינהרדט לברלס, מיום 30.12.44).
- נראה כי כל הפרשת אינה ברורה די הצורך, שהרי עשרות אלפי סרטיפיקטים נמצאו אותה שם בידי יהודים בארצות הבלקן ורק סירובה של בריטניה לפתוח בפניהם את שרי הארץ הביא לכך שהורסיה תסרב לאפשר להם מעבר דרך ארצה.
116. א"צ S261241, מברק ועדה הפועל לחשידת ברמודה, מיום 14.4.43.
117. א"צ S261232, גליון מודיעין, "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 2.5.43.
118. א"צ S261239, פרוטוקול ישיבת, "הוועדה להצלת נשים וילדים בשטחי הכיבוש" עם נציגי, ועדת הסעולה להצלת יהדות הגולה, אין תאריך.
119. שם, פרוטוקול ישיבת, "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 31.1.43.
120. א"צ S261240, תרצאות דובקין, בנשיאות הוועדה הפועל הציוני, מיום 18.1.43.
121. א"צ S261237, פרוטוקול ישיבת, "ועדה הפועל להצלת יהדות הגולה", מיום 10.12.42.
122. 1. שם, פרוטוקול ישיבת, "ועדת ה"4", מיום 18.10.43; 2. סנייה ישירה לבריית המעצמות מצד חוגי תסוכנות היהודית, כי התאפשר יציאת רבנים, בני ישיבות וכן יהודים אחרים שאינם קשורים במאמץ המלחמתי. הוטבה דיוקם.
- א"צ S261240, תרצאות דובקין, בנשיאות הוועדה הפועל הציוני, מיום 18.1.43.
123. א"צ S261232, מכתב מוסדות ועדה הפועל ליידר הוועד תלואמי, יצחק בוצבי, מיום 14.12.43.
124. א"צ S261237, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה הפועל, מיום 6.12.43.
125. שם, שם, מיום 7.3.44.
126. א"צ S261238, פרוטוקול ישיבת הנשיאות, מיום 18.6.44.
127. ראה הערה 115.
128. א"צ S261239, פרוטוקול ישיבת, "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 31.1.43.
129. א"צ S261240, מכתב ועדה הפועל לערד שטרלינג, מיום 2.2.43.
130. א"צ S261237, פרוטוקול ישיבת, "ועדת ה"4", מיום 28.11.43.
131. שם, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה הפועל, מיום 3.1.44.

ועדה הצלה המאוחדת ופעולותיה

132. אי"צ S261207, העתקי הטכנים שהגיעו מסלובאקיה אל ההסדרות בדבר "תוכנית אירוסה".
133. אי"צ S261237, דוח אליעזר קפלן, מיום 28.3.43.
134. 1. שם, פרוטוקל ישיבת נשיאות ועדה הצלה, מיום 17.5.43 ;
2. ב"ר 22.2.44 נשלח לשוורצברט מברק מפולין בו נתבקש לשלוח עשרות מיליונים של זהובים בכל הודע, כעזרה לבורחים וליהודים במחנות. המברק מסתיים במשפט : "שארית יהדות פולין מחכת שהצילו אותם".
— אי"צ S261232, מברק משוורצברט לגרינבוים, מיום 18.4.44.
135. אי"צ S261237, פרוטוקל ישיבת נשיאות ועדה הצלה, מיום 17.5.43.
136. שם, דוח אליעזר קפלן, מיום 28.3.43.
137. אי"צ S261079, מכתב מדי"ר א. ברט לרב לוויץ, מיום 20.10.44.
138. אי"צ S261237, ישיבת "הוועד למען יהודי אירוסה הכבושה", מיום 28.1.43.
139. אי"צ S261241, פרוטוקל ישיבת נשיאות "מגבית התגייסות" עם הנהלת הסוכנות, מיום 14.2.43.
140. 1. אי"צ S261237, פרוטוקל ישיבת ועדה הצלה, מיום 1.11.43 ;
2. א. קפלן : "האנשים פה אינם יכולים להעביר מגבית. החליטו מה שתחליטו. לא יהיה לזה כל ערך".
— אי"צ S261238, ישיבת נשיאות ועדה הצלה, מיום 15.1.45.
141. אי"צ S261237, פרוטוקל ישיבת הנשיאות, מיום 14.2.44.
142. בדו"ח מצויים הפרטים הבאים על תוצאות לצורכי הצלה :
בין מרץ 1943 — ספטמבר 1943 תוצאו 162,047.828 לא"י
בין אוקטובר 1943 — ספטמבר 1944 תוצאו 850,260.113 לא"י
בין אוקטובר 1944 — פברואר 1945 תוצאו 223,778.394 לא"י

סה"כ 1,236,086.332 לא"י
- סעיף התוצאה העיקריים הם :
1. עזרה בארצות אירוסה הכבושה
2. העלאת עולים מאירוסה לתורכיה
3. תוצאות כלליות שונות להצלה

סה"כ 1,235,090.844 לא"י
- בדו"ח מצוי פירוט של תוצאה לפי הארצות :
פולין 100,630 לא"י
סלובאקיה 173,895 לא"י
טרווינסטאדט 7.629 לא"י
קרואטיה 3,657 לא"י
וינה 200 לא"י
צרפת, בלגיה, הולנד 17,357 לא"י
יוון 3,657 לא"י
רומניה (אגודה) 3,900 לא"י
רומניה (משרד א"י) 994 לא"י
בולגריה 16,680 לא"י
איטליה 2,817 לא"י
- בדו"ח מצויים גם פרטים על תוצאות מיוחדות :
משלוח חבילות 1,194 לא"י
חיפוש הנשים הא"י 560 לא"י
"טילים"
(הברחות מפולין) 127,753 לא"י

מקורות ההכנסה לפי הדו"ח מביעים ל"1,025,481.000 לא"י לפי הפירוס דלהלן :

מגבית התג' וההצלה	447,099 לא"י
מגבית אוסטרלית	1,389 לא"י
הרומה	5,236 לא"י
מגבית דרום-אפריקה	4,700 לא"י
הנה' תהם' העיונית	2,436 לא"י
מוסדות ופרטיים	2,144 לא"י

מקורות שהסוכנות גייסה :

הגיינט	418,378 לא"י
ק. מרכות בריטית	4,999 לא"י
יק"א	4,999 לא"י
סרן'היסוד אנגליה	36,717 לא"י
מצרים	55,280 לא"י

143. נראה שהקבוצה השלישית לא היתה קשורה לקבוצת הנשים והילדים כי אם לבעלי מרטיפיקאטים ודרכונים זרים ששהו בוויטל או במחנה ברינג'בלון.

144. איצ' S26-1239, דו"ח על פנישה בין "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה" לבין משרות "הוועד להצלה נשים וילדים בשטחי הכיבוש", ללא תאריך, אך לפני ת"43.15.1.

145. איצ' S26-1238, מכתב מגרינבוים לקונסול קוט, מיום 27.6.43.

146. מ"ן, חיק הצ"ח (לא-מסויין), זכרון-דברים בין ברלס לקלרמן, קושטא, 14.8.43.

147. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת "ועדת ה'4", מיום 17.9.43.

148. שם, פרוטוקול "הוועד למען יהודי אירופה הכבושה", מיום 5.10.43.

149. שם, פרוטוקול ישיבת "ועדת ה'4", מיום 17.9.43.

150. שם.

151. מ"ן, חיק הצ"ח (בלתי-מסויין), מכתב קלרמן לווייז, מיום 3.10.43.

152. איצ' S26-1238, פרוטוקול נשיאות ועד'ההצלה, מיום 3.10.44.

153. איצ' S26-1238, מכתב מליכטהיים אל גרינבוים, מיום 14.12.44.

154. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועד'ההצלה, מיום 10.12.43.

155. שם, שם, מיום 19.1.44.

156. איצ' S26-1235, דו"ח מהגולה, מאת יומף קורונסקי, מיום 27.1.44.

157. שם, מברק מגרינבוים לדיר וייז, מיום 6.2.44.

158. איצ' S26-1251, מכתב מדיר וייסבורג לגרינבוים, מיום 20.1.44.

159. דיר וייסבורג : "מי שהוא פולני אינו מוכרח להבין הכל, לא ייחנן שלא תביאו בחשבון את ציוני הונגריה".

— שם.

160. איצ' S26-1235, רשימות יומן, אנקרה, 29.1.44.

161. איצ' S26-1237, פרוטוקול ישיבת הנשיאות, מיום 14.2.44.

162. שם, שם, מיום 29.3.44.

163. 1. שם, שם, מיום 27.3.44 ;

2. בדו"ח שמסר ברלס לנשיאות בשלבים האחרונים של שואת יהודי הונגריה הוא מייחס את התחלפת החשבי כספים לצורכי-הגנה להונגריה לתקופת שלפני פלישת הגרמנים : "נחנו אישור בהסכמה ידועה לחברים הנמצאים בהונגריה, לפעול בגבול של 50,000 לא"י נוספות, סכום זה העמדנו לרשותם לענייני הגנה. היה ברור שהמכס בהונגריה חולך ותתפתח כצורה כזאת שלא תשאיר ליהודים דבר אלא להגן על עצמם כמו שעשו היהודים האחרונים בפולין, בווארשה ובביאליסטוק. לכן העמדנו לרשותם, עוד לפני פלישת הגרמנים, סכום גדול יחסית כדי להתחיל בפעולה כזאת".

- (—) אי"צ S261238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדת ההצלה מיום 3.10.44.
מפליא שלמרות החלטת הנשיאות להעביר כספים לצורכי התגוננות לא ניתנו ליהודי
הונגריה הוראות ברורות האם להתגונן או למרוד נגד הנאצים. ראה להלן.
דברי משה שפירא וזניה סומרגץ. לפי דברי יואל ברנד מיום 28.11.44 התגוננו
יהודים בערים שונות, גם מחוץ לבודפשט וגם בתוכה, לאחר עליית סאלאשי
לשלטון.
164. 1. אי"צ S261251, מברק גרינבוים לברלס, מיום 28.3.44;
2. למעשה, כבר לפני ה-26.3.44 קיים ברלס שיחה בעל־פה עם וורשמן, בה ביססו
לבדוק כמה אפשרויות הצלה;
א. שארצות־הברית תזהיר את הונגריה מעל גליה־האחר להימנע מנידושם של
יהודים לפולין שאם לא כן ייחשבו כפושעי־מלחמה;
ב. לטפל בהחשפת תהליך הוצאת יויות תורכיות למחזיקי סרטיס־קאטים ארצ־
ישראלים.
- (—) אי"צ S261235, תזכיר ברלס לוורשמן, מיום 26.3.44
165. S261237, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדת ההצלה, מיום 30.3.44.
166. אי"צ S261251, מברק גרינבוים לשורצברט, מיום 17.4.44.
167. מחלקת העלייה העבירה 34,561 רשיונות־עלייה באמצעות המשרד הארצי־ישראלי
בבודפשט ו־185,865 רשיונות־עלייה באמצעות המשרד הארצי־ישראלי בבוקרשט.
(—) אי"צ S261234, ישיבת נשיאות, ללא תאריך.
בהונגריה הכירו השלטונות הגרמניים רק ב־7,800 רשיונות־עלייה לארץ־ישראל.
(—) אי"צ S261234, מברק מליכטהיים לגרינבוים, מיום 19.12.44.
168. הרטגלס מוסר לוועדה את הדברים הבאים על מאמצים הנעשים ביחס להצלת יהדות
הונגריה:
1. הקונסוליה השווייצית בבודפשט היתה ויוות־כניסה לכעלי סרטיס־קאטים ארצ־
ישראלים;
2. הקונסוליה השווייצית תקבל תחת חסותה את בעלי רשיונות־העלייה ותשיג עבורם
רשיונות־יציאה ויוות־מעבר;
3. הקונסוליה השווייצית היתה לכל מי שיש בידו רשיון־עלייה לארץ־ישראל, רשיון
זמני;
4. הקונסוליה התורכית בבודפשט היתה ויוות־מעבר תורכית ללא כל ביורר עם המרכז
באנקרה לכל מי שבדיו ויוה ארצי־ישראלית;
5. „הצלב־האדום“ הבינלאומי ינסה להשפיע על רומניה ובולגריה שיתנו ויוות־מעבר
לבעלי סרטיס־קאטים ארצי־ישראלים;
6. מוסדות יהודיים עולמיים יעבירו עזרה ליהודי הונגריה באמצעות „הצלב־האדום“.
(—) אי"צ S261251, דו"ח על שיחה בין הרטגלס ו־לוועדה המאוחדת להצלת יהודי
הונגריה, מיום 20.4.44.
169. אי"צ S261251, מברק גולדמן לגרינבוים, מיום 8.5.44.
170. שם, מברק מגרינבוים לד"ר וייז, מיום 8.5.44.
171. הרבנים הראשיים לארץ־ישראל משגרים אף הם מכתב־אזהרה דחופים לפאטריארך
האורתודוכסי של הכנסייה באיסטנבול.
(—) אי"צ S261232, מברק מיום 21.5.44, וכן מברקים לרונבלס ולצירציל מיום 22.5.44.
172. מחטיסמכים המצויים בחיקי ועדת ההצלה מתברר שגנציני המחלקה המדינית ניהלו
משאומתן עם אנשי טיטו על מעבר פליטים לשטחם המזרח הקצאת מאה מיטות
בבתי־חולים בארץ, לנפגעים מקרב הפארטיזנים היוגוסלאביים.
(—) אי"צ א' S261238, פרוטוקול ישיבה, מיום 22.5.44.
173. אי"צ א' S261238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדת ההצלה, מיום 19.5.44.
174. שם.

171. אי"צ S26'1284, מכתב מברלס לגרינבוים, מיום 6.5.44.
176. אי"צ S26'1251, פתק מ"ר ב' (לא ברור אם הכוונה ל"ר בנימין או לניצן) לגרינבוים מיום 25.5.44.
- בחוק S26'1251 מצוי מיסמך כתוב אנגלית (במסגרת-כתיבה) והמוגדר כ"סודי ביותר", מיום 4.6.44. לפי המיסמך הניצח שלגרינה בידי שליח נאמן מברטיסלאבה לאחר שברנד הניע לאיסטנבול, ובה הודעה כי כל יום בשלחים 10,000 איש להשמדה וכי הם מבקשים להפצין את קווי-הרכבות.
177. אי"צ S26'1232, מברק מגרינבוים לרייס בלונדון, מיום 30.5.44.
178. 1. שם, דריש על שיחה בין גרינבוים לפינקרסון, מיום 2.6.44.
2. בישיבת הנשיאות שהתקיימה ביום 10.10.44 מסר ד"ר גולדמן שאמנם פינקרסון העביר דרישה זו לשלטונות בוישינגטון. תשובת משרד-המלחמה הייתה כי בין כך ובין כך מפציצים את דרכי-התחבורה בשטחי-הכיבוש, מבחינת תועלתה של ארצות-הברית.
- אי"צ ב' S26'1238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה-הצלה, מיום 10.10.44.
179. גרינבוים: "על הצפתי להפצין את מחנות-המוות בפולניה שאלני פינקרסון אם היועדים יסכימו. נחקלתי בהתנגדות גמורה מצד החברים".
- אי"צ א' S26'1238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה-הצלה, מיום 18.6.44.
180. אי"צ S26'1284, מכתב מגרינבוים לברלס, מיום 21.6.44.
181. שם.
182. אי"צ ב' S26'1238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה-הצלה, מיום 3.10.44.
183. אי"צ S26'1251, מברק מגרינבוים לברלס, מיום 6.6.44.
184. מיסמך 785/44, מאת ברלס אל הנהלת המרכנות, מיום 20.5.44 (צילום).
185. אי"צ S26'1284, מכתב גרינבוים לברלס, מיום 30.8.44.
186. אי"צ S26'1251, מברק גרינבוים לד"ר וייז ולד"ר גולדמן, מיום 25.5.44.
187. שם, מברק מגרינבוים לשרחוק בלונדון, מיום 29.5.44.
188. 1. אי"צ א' S26'1238, פרוטוקול ישיבת הנשיאות, מיום 18.6.44.
2. בחוק S26'1251 מצוי מיסמך כתוב אנגלית (במסגרת-כתיבה) והמסומן כ"סודי בהחלט", מיום 4.6.44. המיסמך עוסק בהרחבה בשליחותו של יואל ברנד ובבירוריו תרעק האפשרי לשליחות. במיסמך נאמר כי ברנד הביא עמו מכתבים, בהם מבקשת תנועת-הנוער החלוצית, שתוכניתה לאפשר בריחה מחתרתות לרוסניה. תוכן באחדות. נראה שעל מיסמכים אלה מדבר ויזה פוטרנץ בישיבת הנשיאות.
189. אי"צ S26'1284, מברק מברלס לגרינבוים, מיום 25.6.44.
190. אי"צ א' S26'1238, פרוטוקול ישיבת מליאת ועדה-הצלה, מיום 29.6.44.
191. במכתבו של ברלס להנהלת המוכנות, מיום 20.5.44, הוא מביא את עדותו של אדם בשם איזביצקי, כי בבודפשט מונחים את פליטי פולין, אין עוזרים לבורחים ממנה וכי קסטנר ועוד אדם מפריעים לפעולת הבריחה.
- אי"צ S26'1284.
192. אי"צ א' S26'1238, פרוטוקול ישיבת מליאת ועדה-הצלה, מיום 29.6.44.
193. שם.
194. אי"צ S26'1251, מברק משחולב אל נוישטאט, מיום 19.7.44.
195. אי"צ א' S26'1238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה-הצלה, מיום 29.7.44.
196. אי"צ S26'1251, מברק משחולב אל נוישטאט, מיום 19.7.44.
197. אי"צ S26'1251, מברק לייטנר לזלי אהרנרייך, מיום 14.7.44.
198. אי"צ S26'1251, מברק משחולב לנוישטאט, מיום 14.7.44.
199. אי"צ S26'1232, מכתב מרייס להנהלת המוכנות, מיום 7.8.44.
200. אי"צ S26'1251, מכתב מהרב הרצוג אל ועדה-הצלה, מיום ט"ו מניא תש"ד.
201. אי"צ א' S26'1238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועדה-הצלה, מיום 28.7.44.

202. ש"ס, ש"ס, מיום 7.7.44.
203. אי"צ S26:1232, דריה על פעילות „הצלב האדום“ הבינלאומי, מיום 4.8.44.
204. אי"צ א' S26:1238, פרוטוקול ישיבת נשיאות ועד"ת הצלה, מיום 28.7.44.
205. 1. אי"צ S26:1251, מברק לדי"ר גולדמן ואחרים, מיום 31.8.44 ;
2. א. ב"ר 25.10.44 העביר ה"ר W.R.B. מברק לגרינבוים באמצעות הקונסול לאמריקאי הכללי בארץ ישראל ואשר טקורו הוא די"ר קובוביטקי מ„הקונגרס היהודי השלישי“, לסי המברק העביר משרד"המלחמה בושינגטון לגנרל וילסון, מספר כוחות בנות"חברית במזרח"התיכון, את עניין הפצצת מחנות"ההשמדה, אולם הוא מצטער להודיעם כי נמסר לו שהעניין נתקל בקשיים רציניים. באותו עניין נפגש די"ר קובוביטקי גם עם השגריר הסובייטי שהבטיח פעולה אוהדת. — מסינקרסטון לגרינבוים' מיום 25.10.44, S26:1248 ;
- ב. ב"ר 16.10.44 הודיע די"ר קובוביטקי כי ב"ר 25.8.44 התקבלה החלטה בממשלה הפולנית הטילה לבקש ממפקד המחתרת הפולנית לבדוק אפשרות להרוס את מתנות"הריסח. התברר שהג"ל אינם מסוגלים לבצע זאת.
306. 1. אי"צ S26:1251, מברק מגרינבוים לסטאלין ולצ'רצ'יל, מיום 17.10.44 ;
2. ב"ר 2.12.44 מקבל גרינבוים סכתב מהמוכיר הראשי על ממשלת פלשתינה (א"י) כדלהלן : „ביחס למברק ששיגרת לראש"הממשלה על מצב יהודי הונגריה, ביססני שר"הממשלה להודיעך שממשלת הוד"מלכותו חושבת על הסכנת של רצח יהודים בהונגריה ויעשו הכל על"מנת למנוע זאת“.
- אי"צ S26:1241.
307. אי"צ S26:1241, מברק מגרינבוים אל די"ר גולדמן ולוקר, מיום 3.12.44.

evidence about the life and work of Gizi Fleishman — a noble and courageous figure of the Jewish underground in Slovakia. She belonged to a small circle, whose members made various attempts to rescue Slovakian Jewry. Giving up a chance to save her own life, she remained at her post, until she was deported to Auschwitz, where she died.

ARYEH MORGENSTERN — prepared a study about the methods of organisation and work of the Jewish Relief Committee, attached to the Jewish Agency, during the Second World War. Aryeh Morgenstern, born in Israel and a student at the Hebrew University in Jerusalem, prepared the study as his thesis at the University's Institute of Contemporary Jewish History. The study, based upon material from archives, and evidence collected from former committee-members, describes its dilemmas concerning methods of organisation, financing, its oversights and systems of action.

Dr. YEHUDA BAUER — of the Institute of Contemporary Jewish History at the Hebrew University in Jerusalem, publishes a chapter of his study of the "Brihah" movement — "Flight and Rescue": This book — the fruit of prolonged research, appeared in the English language and is being edited and translated for publication in Hebrew. The Hebrew edition will be published by Moreshet and Sifriath Ha'poalim.

ISRAEL GUTMAN — analyses the motivation and character of the recent Anti-Semitic wave in Poland, flowing in two channels: 1) An attempt to purge the Poles of the responsibility for cooperation and passivity at the time of the mass-massacres of Jews during the Second World War. 2) An Anti-Semitic drive against the Jewish nation, Zionism and Israel. The author of this article attempts to trace the causes of the Anti-Semitic outbreak, stressing its specific characteristics.

ALEXANDER KLUGMAN — editor of the Polish daily newspaper in Israel — "Nowiny Kurier" and an expert on Polish affairs in this country, gives a detailed description of a batch of quasi-scientific propaganda publications, mirroring the attitude to Jews, Zionism and Israel and exposing the vulgar and despicable character of the recent Anti-Semitic wave in Poland.